

કિશોર રાવળ

૧

સુચિ

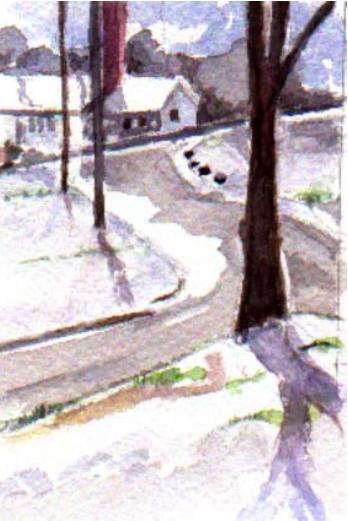
કલા	આજે રંગી એક મેં નારંગી	કિશોર રાવળ	૨
	મધુબની ભીયિલા ચિત્રકલા		૨
કવિતા	પથ્થર થર થર ધ્રૂજે (શેતરંજનો) ઘોડો	નિરંજન ભગત	૪
	એકેય એવું ફૂલ	વિરાસ્ક કાપડિયા	૫
	કબૂલાત	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૬
	ઘાંસ અને હું	પ્રદ્ભલાદ પારેખ	૬
	થયું!	હરિવદન કાપડિયા	૭
	ગાજલ સમક	આદિલ મન્સૂરી	૭
	છેણું દર્શન	રામનારયઙ્ન પાઠક 'શેખ'	૮
	ઢેલાદ્યનો રંગ	જ્યોતિ ગાંધી	૮
	પછી	માધવ રામાનુજ	૯
	નિવૃત્ત થતા શિક્ષકનું ગીત	મુકેશ જોખી	૧૦
	આ આવ્યો કેસૂડો	વર્ષા પટેલ	૧૦
	ગાજલ	ભરત ત્રિવેદી	૧૧
	ગાજલ	રમેશ શાહ	૧૧
	ડાળી	ગની દહીવાળા	૧૪
	કિકેટ	જીતુ ઠાકર	૧૪
મારો મમરો	થર થર ધ્રૂજે પથ્થર	કિશોર રાવળ	૧૫
વાર્તા	ઈદિયન સ્ટાન્ડર્ડ ટાઇમ!	હર્નિશ જાની	૧૬
	શ્રાવણિયે ફાલ્યો કેસૂડો.	કિશોર રાવળ	૨૦
	રામચરણ	કિશોર રાવળ	૨૨
	થોમસ નારદ એડિસન	કિશોર રાવળ	૨૫
એક સાધન	મારો કિક્કો	કિશોર રાવળ	૨૮
	ટચૂકડાં કાવ્યો		૩૦
વાનગી	શર્ભતકીમ	કિશોર રાવળ	૩૩
ભજિયાં	કાયદાઓનું પુનરાવલોકન	અનિલ કાણે	૩૪
	'ઈની કૂખેં પર્થમી પાકી!'	સ્વામી આનંદ	૩૬
	કલ્પસર	અશોક વિદ્ધાંસ	૩૮
	જમાનેકા દસ્તૂર...	ચાર્લ્સ ડિકિન્સ	૩૯
ગુંજન	રેતમાં રમતું નગર	આદિલ મન્સૂરી	૪૦
	મારો સાહિબો	પન્ના નાયક	૪૦
મનમાનીતી	Life is nothing more	રજની શાહ	૪૨
	અસ્તિત્વ	વર્ષા પટેલ	૪૩
	Coronation	કિશોર રાવળ	૪૩

કિશોર રાવળ

૨

સ્વાસ્થ્ય	બ્લાલાં વહિલો માટે	કોકિલા રાવળ	૪૫
વિનોદ	થોડાં અડપલાં	મલય ભરુ	૪૮
	થોડાં અડપલાં મારાંતરફથી પણ!	કિશોર રાવળ	૪૯
	બે જોકું	વાસુ રાવળ	૫૦
વાચકો	તમારાં ફૂલો		૫૧

સૌ વાચકોને સાલમુખારક

મણિ

W. Langhammer

આપણાં પ્રસિદ્ધ કળાકાર રવિશંકર રાવળ(મારા પિતામહ)ના અમદાવાદના નિવાસસ્થાન "ચિત્રકૂટ"માં અનેક કળાકારો અને સાહિત્યકારોનું સતત આવન-જાવન રહેતું.

૨૪ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૮ના દિવસે ટાઈમસ ઓવ ઈડિયા અને ઈલસ્ટ્રેટેડ વીકલી ઓવ ઈડિયાના કળાવિભાગના અધ્યક્ષ (આર્ટ ઇસ્ટેફ્ટર) શ્રી. ડાલ્યુ. લેંગહેમર 'ચિત્રકૂટ' આવ્યા ત્યારે રવિભાઈએ તેમની ચિત્રશાળાના વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં અભિવૃદ્ધિ થાય તે ભાવનાથી શ્રી. લેંગહેમરને વિનંતિ કરી કે તેઓ પોતાની કળાની જલક દેખાડે.

તે વખતે 'ચિત્રકૂટ'ની સામે જ એક ભરવાડ કુટુંબ રહેતું હતું. તે કુટુંબની સાત-આડ વર્ષની નાની બાળા મણિ શ્રી. લેંગહેમરની મોઠેલ બની, અને માત્ર એક-સવા કલાકના અરસામાં જ કેનવાસના ટુકડા ઉપર રંગોથી આકાર પામી. મારી ઉભરત તે વખતે છએક વર્ષની હતી છતાં તે પ્રસંગની યાદ આજે પણ પૂરી તાદૃશ રહી છે.

મહેન્દ્ર નરેન્દ્ર રાવળ

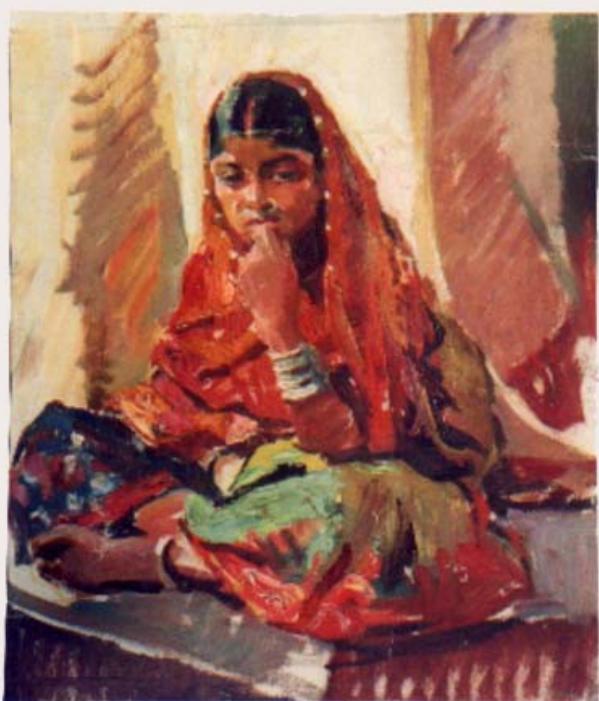
ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

માર્ચ ૨૦૦૧

૧૦

કિશોર રાવળ

3

કિશોર રાવળ

"ટેક્નોલોજીના સક્ષમાં ગુંગળાતી આપણી સંસ્કૃતિ".

Tentacles of Technology strangling the sacred
પ્રદૂન તત્ત્વ (પૂર્વ ગોપીપુરમુ, મીનાક્ષી મંદિર, મહરાઈ, તામિલ નાડુ)

મુંગવણ
પ્રીતમ લખલાણી
વાડાં
ખીલેલ ગુલાબ પર
અધિકાર ગ્રામ કરવા
બે પડોશીને
અરસપરસમાં
ઝગડતા જોઈ
બિચારં
પંતંગિયું મુંગાઈ ગયું
કુ
મારે
કોના ફળિયે જઈને રમવું!

કિશોર રાવળ

5

તરસી ધરતી
કાંતિ મેપાણી

(મુસાફરી કરતાં સૂકી જાલાવાડી ધરતી જોઈ મનમાં આ
કવિતા સ્ફુરી.)

આ તરસી તરસી ધરતી
જુગ જુગ કેરી ઘાસ બુઝવવા મરુભૂમિ ટળવળતી-આ
તરસી...

તરસી નદીઓ, તરસ્યાં જરણાં
તરસ્યાં તરસ્યાં સરવર.
તરસ્યાં ખેતર, તરસ્યાં પાદર
તરસ્યાં પેલાં તરવર.
આ તરસ્યાંને કાજે આબે નથી વાદળી સરતી-આ તરસી...

ફાટફાટ યૌવનને જીતવા
નથી કોઈના બાહુ.
ઘેલું થઈને પૂછ્હો રહ્યું મન
હું જઈ કોને ચાહું.
વણપ્રીછીલી ગ્રીત પામવા, રોમરોમ વલવલતી-આ તરસી.../

બનાવટી ફૂલોને

પ્રહૃલાદ પારેખ

(મારો મમરો: ધણાં વર્ષે આ કવિતા વાંચી આંખો લીની થઈ
ગઈ. ઘડતરના વર્ષોમાં પ્રહૃલાદ પારેખ અમને સાંપડ્યા.
તેમની કવિતાએ નિસર્જનો પુનર્પરિચય કરાવ્યો. તે થકી અમે
ફૂલો સૂંધતાં શીખ્યાં, જરણાંને સાંભળતાં શીખ્યાં, પંખી સાથે
ઉડતાં શીખ્યાં. સાંભળો, સાંભળો 'શશીનું, ભાનુનું, ક્ષિતિજ
પરથી ભવ્ય ઊગવું'!)

તમારે રંગો છે,
અને આકારો છે,
કલાકારે દીધો તમ સમીપ આનંદકશ છે,
અને બાગોમાંનાં કુસુમ થકી લાંબું જીવન છે.

ધરોની શોભામાં,
કદી અંબોડામાં,
રહો છો ત્યાં જોઈ ધરિકભર હૈયું હરખતું;
પ્રશંસા કેરાં એ કદીક વેણો ઉચરતું.

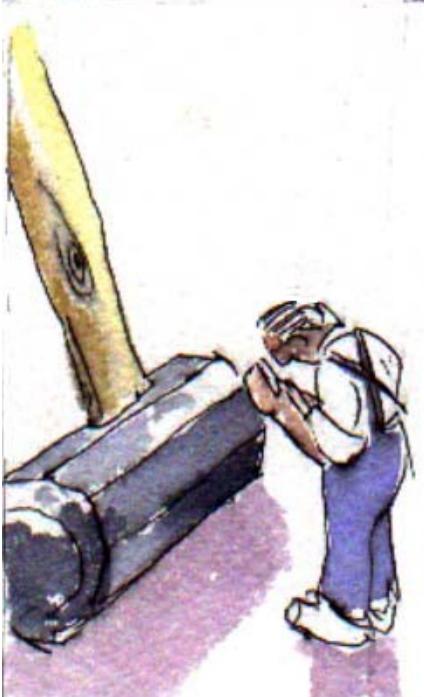
કિશોર રાવળ

૬

પરંતુ જાણ્યું છે,
કદી વા માણ્યું છે,
શશીનું, ભાનુનું, કિતિજ પરથી ભવ્ય ઊગવું?
વસંતે વાયુનું રસિક અડવું વા અનુભવ્યું?

ન જાણો હું નિર્દ્ધ છું,
પરંતુ પૂર્ણ છું :
તમારાં હેઠાના ગહન મહીં યે આવું વસતું :
'દિનાન્તે આજે તો સકલ નિજ આપી જરી જવું?'

('બારી બહાર'માંથી : પ્રકાશક : વોરા એન્ડ કેપની)

હથોડી કાર્લ સેન્ટબર્ગ

(મારો મમરો : વઢતો નહીં કે ક્યારે કાર્લ સેન્ટબર્ગ ગુજરાતીમાં લખતો હતો! કોઈઓ કરેલો આ અનુવાદ હાથમાં આવ્યો અને મૂકવાનું મન થયું.)

જૂના પુરાણા દેવોને
મેં જતા જોયા છે
અને નવા દેવોને આવતા.

પ્રચેક હિવસે
અને વરસે વરસે
મૂર્તિઓ પડે છે
અને પ્રતિમાઓ ઊભી થાય છે.

આજે
હું હથોડીની ભક્તિ કરું છું.

('કવિતા' અંક ૭૮, ઓફ્ફિબર ૧૯૮૦ માંથી. સૌજન્ય : સુરેશ દલાલ)

કિશોર રાવળ

ફોકલેન્ડ રોડને જોતાં પ્રિયકાન્ત મણિયાર

(મારો મમરો: મુંબઈના ફોકલેન્ડ રોડ પર તમને પાંજરે પડેલી બુલબુલો, કાબરો અને ચકલીઓ અને પછે જોખાઈને વેચાતી પ્રીત, ઘડિયાળને કાંટે શારુ થતા અને અટકતા આભિસારો જોવા મળે. પ્રિયકાત મણિયાર તે સંવેદનાને શબ્દોમાં કેવી જરૂર છે?)

રે સૂર્યમાં માછળીઓ તરી રહી;
ઉલ્કા કશી આ નભથી ખરી અહી.
સમુદ્રને નીર સુપ્રાય શર્કરા!
હેમંતમાં અર્હી વસ્તંત્રા જરા!

શાં પ્રીતિના પ્રેત? રહસ્ય ભીતિનાં?
અનંગ! તારી રતિની સ્થિતિ આ!

ગાંઠ

ચન્દ્રેશ ઠાકોર

(મારો મમરો: 'ચાલો રમીએ'માં ગયા અંકમાં 'આવશે' ઉપર ગઝલ બનાવવા સૂચન કર્યું હતું. તેના પ્રતિભાવમાં આ ત્રાણ શેરો મળ્યાં છે)

આ છિમણાઈ ઋતુમાં ફૂલ નથી, નહિ રંગ
રાહત છે ગજબની, કિશોરનાં કેસૂડાં આવશે!

અંગાને કાબૂમાં રાખી ગાડી હંકી રાખીયે
"Are we there yet" કહેનારનું પણ ગામ આવશે.

બહાર છે વરસાદ અને ગરમી ભયો ભયો
બારી તહભર ખોલશો તો વાછટ આવશે.

પુત્રવધુનું સ્વાગત

કિશોર રાવળ

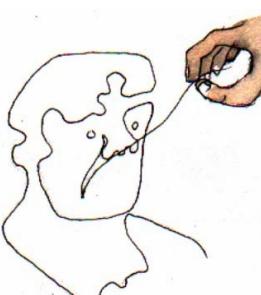
૮

	<p>મકરંદ દવે</p> <p>(એક નોંધ: આપણાં સાહિત્યમાં કન્યાવિદાયના ઢગલાબંધ ગીતો મળી આવે છે. પણ પુત્રવધૂનું સ્વાગત કરતું ગીત કવિ મકરંદ દવે પાસેથી પહેલી જ વાર આપણને પ્રામ થાય છે. દીકરો પરણીને ઘેર આવે ત્યારે દીકરાનું સ્વાગત બહુ જ સ્વાભાવિક હોય છે. પણ તેની સાથે ધરચોળું પાનેતર પહેલીને જે વહુ આતી છે એને માટે એકે શબ્દ આપણાં સાહિત્યમાં નથી જોવા મળતો. કવિ મકરંદ દવેએ લખેલા લગ્ન ગીતો ગુજરાતી કવિતાને નંતું જ પરિમાણ આપે છે.)</p> <p>આજ લખમી આવ્યાં મારે આંગણો લાભ્યા સો સો કલમની સુગંધ-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>મારાં ધરમાં તાળું હતું તેજને એની કંચરીએ ઊંઘડે ઉજાસ-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>મારા ફળિયે ઢગલી હતી ધૂળની એના કૂલડે મહારે મધુમાસ-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>મારી અવડી ભીતોને એનાં આગલાં, જ્યાં જ્યાં પરશે ત્યાં સોહે સિંગાર-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>એને વેણો બ્હાલપ નીતરે, એને શેડલિયે ટહુકાર-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>એ તો ધરનું છતરં, ધરની છાંયડી, ગહની અગાસીનું ખુલ્લું આકાશ-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p> <p>એહો બબે તે કુલને ઉજાળિયાં હાથે હુંફ અને જીવતરની હાશ-ઓચ્છવ મારે આંગણો</p>
	<p>લખચોરાસી</p> <p>અશરફ ઉભાવાલા</p> <p>લખચોરાસી એક લાલતામાં ઘટનાઓ છે લખચોરાસી, જીવ બિચારો નાનકડો ને ફડકાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>ક્યાં જાણું? ને કોને મળશું? શું દેણું? ને શું મેળવશું? માટીના પગ વૈને હાલ્યા, વગડાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>એમાંથી થાશે તો થાશે એક મહાનલ તારા સ્પર્શ; મારી પાસે કાંઈ નથી, પણ તણખાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>ત્યાં લગ અંધારામાં જોતાં રે'શું સપનાં અજવાળાનાં; આંખો ને દરશનની વરે પડદાઓ છે લખચોરાસી.</p> <p>જનમ જનમનો ગ્રંથ અમારો લખવા બેઠા અંતરયામી; એક વથાની વાત લખી ને ફકરાઓ છે લખચોરાસી.</p>

કિશોર રાવળ

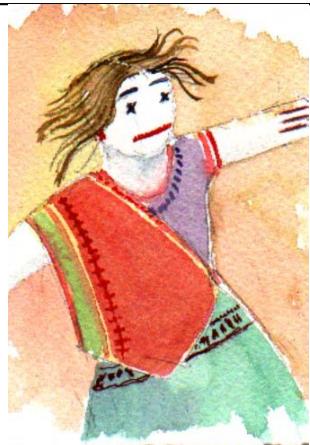
૯

	(‘ધબકારાનો વારસ’ માંથી . પ્રકાશક : ઇમેજ પબ્લિકેશન્સ ગ્રા. લિ.)
	<p>ગજલ આદિલ મન્દૂરી</p> <p>સૌથી નોખી ન્યારી દે ને બિલકુલ અણાધારી દે</p> <p>બે શબ્દો પણ કહી ન શકું આવી શિદ લાચારી દે</p> <p>એક જ ક્ષણ છે મુઢીમાં તું એને વિસ્તારી દે</p> <p>અંદર પેઠી આવ્યો થાન ઉલ્લો થા, ધૂતકારી દે</p> <p>ક્યાં લગ હિવસો ગણવાના આ સૂરજને ઠારી દે</p> <p>ઠુઠુ પડતું જાય શરીર પાછી એક ચિંગારી દે</p> <p>જીવન લઘરવધર વિત્તું મૃત્યુની તૈયારી દે</p> <p>અંતિમ પળ આવી પહોંચી એનું નામ ઉચ્ચારી દે</p> <p>કાંટાળા જીવન અંતે કૂલથી શબ શશગારી દે</p> <p>શબ્દોને રંગે આદિલ ગજલોની પિચ્કારી દે</p>

કષ્ટિર રાવળ

૧૦

ઉત્સવ

ચન્દ્રેશ ઠાકોર

કાજળના ડાઘને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
હળદીનો વારો આજ આવ્યો હો જી!

પરીઓની વાતને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
સાચા અવસરનો આજ ઉત્સવ હો જી!

ઢીગલી વાધાને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
ચુંદરી વિંટળાય આજ હેતની હો જી!

હોળી પચરંગને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
સેંથી સિંદુર લાલ લાગવું હો જી!

કોરી એ કાંડીને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
રણકતી ચૂંઠીઓથી શોભવું હો જી!

કાલી એ બોલીને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
મંગળ અષ્ટકને આજ ગાજવું હો જી!

કોટી-વળજ્યા હાથને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
વરમાળનો વારો આજ આવ્યો હો જી!

પારણાંની દોરને
કોઈ કહોને, કોઈ કહોને
હાથ જરા બદલાય તો ખમજો હો જી!

અને

બિપિન પટેલ

ચાલ બાંધણોડ કરી લઈએ;
ને દિનરાતમાં ભળી જઈએ.

અંધારું આંખમાં, આંજી દઈને;
ને પવન ભેગું ફરી લઈએ.

આજ શરમને, બાંધી લઈને
ને ઝાંકર ભેગું રણકી લઈએ.

કિશોર રાવળ

11

ખરતાં પાન

અનિલ દેસાઈ

૧

ખરી રહ્યાં પાન બદામનાં, પાનખરમાં
ઘરી રંગ કેસરી, પીળા, રતૂમડા.

૨

ભરે છે રંગોળી, કરે છે રંગીન ઘરા,
હસે છે કુંપળો નીરખી, નથી મોતની પરવા જરા.

૩

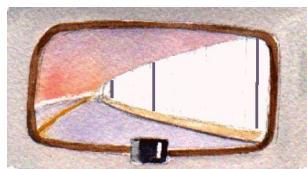
કરી મૃત્યુને મહાત, ખંદ, મુદુ હસી રહ્યાં,
સંદેશ જાણો કુંપળોને, આખરી એક દઈ રહ્યાં.

૪

ઘડીભરમાં ઢળી જઈશું,
ઘરામાં ભળી જઈશું
પણ,
ફરી રસ બની ઉપર જઈશું
નૂતન જીવન મેળવી લઈશું
મૃત્યુને જતી લઈશું.

૫

નીરખી રહી ચકિત નયને, નૂતન કુંપળો લાલ-લીલી,
ખુમારી ખર્ચી પાનની, અંતની તો અનેરી.

રિઅરવ્યૂ મિરર
ચંદુ શાહ

રિઅરવ્યૂ મિરર, આ આંખ અને ડામરના રસ્તાનો
ટ્રાઇએઝાલ.

રિઅરવ્યૂ મિરરમાં જોવાનું આટલું ગણિત
અને એજ એનો એંગાલ.

રિઅરવ્યૂ મિરરની દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું,
ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું,
જોવાનું એટલું કે-
આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન રહેવાનું.

આપણે હતાં
અને હતું દુ-કાર ગરાજ હોમ,

પા એકર લોન,
પેલ ફ્રાઈવે.
ફ્રાઈવે પર રોજ રોજ જીવેલા એક એક દિવસને
ટોસ કરી,
દ્રેશ કરી ફેંકવાને ખૂણામાં રાખેલો ગાર્બેજ કેન!

હતું-
થોડી દેશની ટપાલ, થોડી 'થેક્યુ'ની નોટ્સ,
થોડી જંક મેરીલ, ઘણા બધાં બિલ્સ,
અને પલ્લિશર્સ ફ્લીઅરિંગ હાઉસમાંથી
મિલિયોનેર બનવાનાં રિમાઇન્ડર્સ આવતાં,
એ સહેજ કાટ ખાવેલા પતરાનું મેરીલબોક્સ!
એક સાઈકલ હતી ને હતો બાસ્કેટબોલ છૂપ!

કિશોર રાવળ

12

<p>પાનખર હતી તેથી પાંડાય હોવાનાં</p> <p>તથા</p> <p>વીતેલી જિંદગી પડી હોય તેમ વીટળું વળી પડેલ તુટેલો હોળપાઈપ જોવાનો, મેઈન ડેર ઉપર કોઈ સિક્યુરિટીનું એક લેબલ હોવાનું, શુભલાભ કુન્ના થાપા કે ભલે પદ્ધાર્યને ઠેકાણે 'રિષ' જેવું લટકણિયું જોવાનું.</p> <p>આપણે હતાં</p> <p>ને હતા ટેલિફોન કૉલ્સ લોંગ ડિસ્ટન્સના ટુંકા ને લોકલના લાંબા અરધી રાતે તે બધા ઈન્ડિયાના અને કોઈક ફી ટીવી ઓફર કરનાર ટાઈમ શેરિંગના.</p> <p>ટીવી ઉપર રોજ હતું 'બીલ ઑવ ફોર્ચૂન'</p> <p>પછી ફરતી'તી લાઈફ રોજ ડ્રાઇરમાં, વૉશરમાં અને ડિશવૉશરમાં ફિજ થકી જેમ હતું શીગ્ન ખાવાનું એમ રિઝરવ્યુ મિરરમાં દેખાતું બધું એક ટિવસ આંખોમાં જ જડબેસલાક ફીજ થાવાનું.</p> <p>આપણે હતાં</p> <p>ને હતાં શેરી કે પોળ સમા જીવનના શાંત અને સૂના તબક્કાઓ મેઈન સ્ટ્રીટ જેવા કોઈ રમણુમ રંગીલા રસ્તાઓ મેઈન મેઈન જોવાનાં ઈશ્યોરન્સ કંપનીનાં હોલ્ડિન્ગ મોરોજ આપનાર બેન્કનું મકાન અને વર્ષોથી એક્વીટી સ્ટોક જેના લઈને રાખ્યા છે એ જલ્દ્ય ચિપનું સ્કાઈલેપર બિલ્ડિંગ.</p> <p>ટોટલ એક્વીટી, નેટ વર્થ અને વંકાતા રસ્તાનો ટ્રાઈઅ- ન્ગલ આપણું હતું, એ બધું ખોવાનું આટલું ગણિત અને એ જ એનો અંગલ.</p> <p>જોવાનું એટલું કે આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું</p>	<p>૪</p> <p>રીઝરવ્યુ મિરરમાં દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું</p> <p>આપણે હતાં ને હતું ટુ-કાર ગરાજ હોમ ડિઝાઇનર ડિચન ડિચનમાં ઈન્ડિયાથી લાવેલી સોળ આની શુદ્ધ, એક જાણીતી, માનીતી કોરી ને કંક, સાવ પેટી પેક, બ્રાન્ડ ન્યૂ પત્ની!</p> <p>આપણોય પોતાનો મારિયો હતો ને હતા મારિયો બ્રધર્સ કોઈક કોઈક મારિયોને સિસ્ટર હતી તો ક્યાંક ક્યાંક મારિયો સિસ્ટર્સ.</p> <p>ઈન્ડિયાની નોસ્ટેલ્ઝિક વાતોથી ઘડી ઘડી ઊખડી જતાં છતાંય આપણે તો ચૂનાઈટ સ્ટેટ્ટસને જ ચોટેલા એમ જેમ ફિજ ઉપર ચોટેલા મેળેટ્સ!</p> <p>મેળેટ્સમાં-</p> <ul style="list-style-type: none"> •'નિન્ઝા ટર્ટલ'થી માંડીને હતાં તાજમહાલ એલિસ બડવાઈજર એફ.ડી.ડી. 'સે વિથ ફ્લાવર્સ ટ્રેન્ટીઝોર આવર્સ' 'હમ આપકે હું ક્રીન?'" નમો અરિંદંતાં શિકાગો બુલ્સ તથા માઈકલ જોર્ડન અને તિવાના ખાતે પડાવેલો પરસેવે રેબેઝ, મેઝિસ્કન ટોપામાં આપણો જ ફોટો. <p>ફિજ ઉપર ચોટેલાં મેળેટ્સ હતાં ને હતી મેળેટ્સમાં ચોટેલી લાઈફ</p> <p>ગ્રોસરીનું લિસ્ટ થોડી પિઝાની ફૂપન એક ઉન્નિસ્ટનું અપોઈન્ટમેન્ટ કાર્ડ એક ચ્યુલ્લિકલ પાર્ટીનું અને એક કેચોનથી દોરેલું, 'હેઠી મધર્સ તે' લખેલું ઓફિસના એક્સટેન્શન</p>
--	--

કિશોર રાવળ

૧૩

૫

મમ્મીનો કાર ફોન
એક કોઈક અંકલનો ફોન
એક આન્ટીનો ફોન
તથા
કાર્નિવલ કૂઝ માટે ટોલ ફી, 'વન-એઈટ હન્ડ્રેફ'-
મારિયોનું સોકર સ્કેડ્યુલ
અની સિસ્ટરની 'લકોસ'ની ગેઈમ
મેકડાનલડ 'હેભી-મીલ' નાઈન્ટીન સેન્ટ
એક લોકલ છાપાનું કાટિંગ
તથા
ટીચરની સહીવાળું સાર્ટિફિકેટ ઓવ મેરિટ ઈન મેથેમેટિક્સ

આ બધું હતું
ને હતો
'કે-માર્ટ'ની ડિસ્કાઉન્ટ ઓફરમાં પડાવેલો
૨૧ કોપીમાંથી દસ બધે ઈન્ડિયા મોકલી દીવેલી
ને બાડીની દસ
ક્યાંક ઘર પછી ઘર મૂવ કરવામાં મિસલેઇસ થયેલી
તે છેષ્ઠો બચેલ એક
યન્ના હતાં ત્યારનો ફેભિલી ફોટો!

આપણે હતાં
ને હતું
પિક્ચર પિક્ચર ફેભિલી.

બુદ્ધ નામ ગૌતમ. એક ઘર અને પથરાતા રસ્તાનો
દ્રાઈએન્ગલ
બિનિયોગનાને આદરવાનું આટલું ગણિત
અને એજ એનો એંગલ.
રિઅરવ્યુ મિરરની દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું
ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું
જોવાનું એટલું કે-
આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન રહેવાનું.

આપણે હતાં
ને હતું કુ-કાર ગરાજ હોમ.
ફાગલાબંધ રૂમ્સ!
એક શાસ લેવાનો રૂમ,
એક ઉચ્છ્વાસ કાઢવાનો રૂમ,
એક્સ્સ વાય રેડ રૂમ,
વ્હાઈટ, બ્લૂ ને રેડ' રૂમ, બેડ રૂમ.
બેડરુમમાં બાથરુમ એટેચ,
પછી આપણને કંઈ કેટલું એટેચ.

યૂએસે આવ્યા તે વેળાનું
ઈપોર્ટ એકાંત,
હાઈ-ટેક અગવડતા,
ઓડ જોટ માટે પણ માઈલોનું ચાલવું,
ને ખૂશાળાં બેસીને આંસુનું સારવું.
પછી
પહેલો પે-ચેક,
અને પહેલું સિફ્સ-પેક,
સાલ્વેશન આમીનું બ્લેઝર.
ને પહેલવહેલી ગાડીનું બ્લેઝર.

એ પછી તો-
ટાયરની જેમ કરી
કાર ચેન્જ,
હાઉસ ચેન્જ,
જોબ ચેન્જ,
ફોન ચેન્જ,
ફેન્ડર ચેન્જ,
એટિટ્રૂટ,
આઉટલૂક,
ઓપિનિયન,
એક્સેન્ટ,
બધી બધું જ.

એક ઈન્ડિયાનું વેકેશન, વીડીયોની મેખરશિપ,
વાઈફ અને 'વફા'ના પાતરાંના ડબા સિવાય
લગભગ બધી બધું જ ચેન્જ કરી કરી
આપણને ખૂબ ખૂબ ડ્રાઈવ કરી
આપણા ઉપર આપણે ચડાવ્યા'તા
હન્ડ્રેફા ઓવ થાઉસન્ડ્રાગ ઓવ માઈલ્સ.

ક્યાં સુધી જોવાનો,
રિઅરવ્યુ મિરરમાં દેખાતાં
કોઈ ગલાસ બિલ્ડિંગમાં
આપણને દેખાતો,
આપણાથી દૂર જતો,
આપણો જ રિઅરવ્યુ મિરર?

રિઅરવ્યુ મિરરમાં દેખાતી દુનિયાથી દૂર દૂર ખસવાનું
ઘડી ઘડી સહેજ સહેજ જોવાનું
જોવાનું એટલું કે-
આપણું હતું જે બધું, એ હવેથી આપણું ન હોવાનું.

૬

કિશોર રાવળ

14

<p>લેવાના-</p> <p>અંત જેણો શોઈ ના શકાય એવા હાઈ-વે, અંધારું ઓઢીને ઊભેલા ફી-વે.</p> <p>જીવાનાં-</p> <p>જિંદગીમાં લેવાની રહી ગયેલ એક્ઝિટનાં પાટિયાંના પતરાં.</p> <p>પણ-</p> <p>લેવાની અંતે તો દૂરથી જ દેખાતા અંગેજુ 'એચ' વાળા બ્લૂ રંગના બોર્ડ ઉપર દોરેલા એરોની દિશામાં વંકાતા રસ્તાની એક્ઝિટ.</p>	<p>૭</p> <p>ખંબા પર માણસ, સ્મરણ, અને ઓગળતા રસ્તાનો ટ્રેઈઅ- ન્ગલ, એ પછીથી આપણે 'ન' હોવાનું આટલું ગણિત અને એજ એનો ઓંગલ!</p> <p>રિઅરવ્યુ મિરર, આકાશ અને ડામરના રસ્તાનો ટ્રેઈઅન્ગલ...</p>
	<h2>સમય</h2> <h3>પ્રીતમ લખલાણી</h3> <p>દરવાજે</p> <p>ગૂલતા નામના પાટિયાને ઉતારી, જેણી છત તળે જંદગીના મહામૂલ્ય વરસો વીત્યાં હતાં તે ધર તરફ ભીની પાંપણે એક નજર કરી.</p> <p>ચાંચમાં</p> <p>તણખલું લઈ બારીના</p> <p>નંદવાયેલા કાચમાંથી</p> <p>એક પંખીને</p> <p>હરખણેલું</p> <p>ભીતર નિરખતું જોઈ</p> <p>ખટારામાં</p> <p>નિરાંતે બેસતાં પત્નીએ કહું, 'અરે! બિચારં આટલી સાંકડી જગ્યામાં પરિવારને કઈ રીતે ઉછેરી શક્યો?'</p>

કિશોર રાવળ

15

	<p>મારો ભર્મરો થર થર ધૂજે પથર કિશોર રાવળ</p>
	<p>પથથરો ધૂજ્યા અને માનવીઓને ધૂજાવી નાખ્યાં. આપણી પામરતાનું ભાન થયું અને અને રોજની ઘરેઠોમાં ટબુરાયેલી માનવસહજ અનુકૂળાની જ્યોત પ્રજવાલિત થઈ.</p> <p>દૂર બેઠેલાંઓને પણ અનેક ચિત્રો જોવાં મળ્યાં અને અનેક બીજાં એમની કલ્પનામાં સર્જાયાં. આંસુઓ પાડવાનું ભૂલાઈ જવાય તેવો આ કારમો હાલ છે.</p> <p>એમાં આદિલ મન્સૂરીની આ વિષય ઉપર એક ગઝલ મળી તે તેમની રીતે થોડા જ શબ્દોમાં ધણું કહી નાખે છે.</p> <p>ઘરતીકૃપ આદિલ મન્સૂરી</p> <p>જમીન ધૂજે અને આસમાન ધૂજે છે જુઝો જુઝો કે આ બસે જહાન ધૂજે છે.</p> <p>બધુંયે આજ તો પાયાથી હચમચી ઊદ્ધૂં સમયના હાથથાં સધળાં સુકાન ધૂજે છે</p> <p>શહેર કણસરી રવ્યા કાટમાળની નીચે ને ઊરે ઊરે હજુ સાનભાન ધૂજે છે.</p> <p>અટૂલાં, એકલાં, પડવાના વાંકે ઊભેલાં બગી ગયેલાં બધાયે મકાન ધૂજે છે.</p> <p>ક્ષિતિજ સુધી બધું જવાળાઓમાં લપેટાયું પવન જો સ્પર્શ ચિતાને, સ્મરણ ધૂજે છે.</p> <p>બધું જ માટીથી આવ્યું, સમાયું માટીમાં રહ્યા સહ્યાં બધાં નામોનિશાન ધૂજે છે.</p> <p>રહ્યો ન ફેર કશો ધર અને કબર વચ્ચે બયાન થૈ નથી શકતું, જબાન ધૂજે છે.</p> <p>સમગ્ર શહેર દટાઈ ગયું છે માટીમાં અને જે સુંધવા આવ્યા તે શાન ધૂજે છે.</p>

કિશોર રાવળ

16

હજરલાખ વધૂટ્યાં છે સામટાં તીરો
તે આખરે હવે યમની કમાન દ્રૂજે છે.

કલમ ઉપાડીને કાગળ સુધી લઈ આઉ
અને આ હાથ સતત દરમિયાન દ્રૂજે છે.

સમગ્ર પૃથ્વી રસાતાળ જાય છે, આદિલ
કે એક સાથે બધું યે સમાન દ્રૂજે છે.

કહેવાનું તો ઘણું ઘણું છે. બધા વિચારોમાં સૌથી કનડતો એક વિચાર અહિ આપું છું.

પોતાના કશા વાંક વગર આ હુર્ધટનાનો ભોગ બનેલાંઓ થોડા સમય પહેલાંજ પોતાની શક્કિત
પ્રમાણે જાતમહેનતનો રણેલો આછો-પાતળો રોટલો ખાઈને ગર્વીએ જીવન ગાળતાં
હતાં. મફતનું ખાવુંકે માગીને પેટ ભરવાનું એક લાંછન જેવું લાગે તેવાં આ લોકોની સૌ
માલમતા પણ વારમાં સાફ થઈ ગઈ, કંઈ નિકટના કુંઠબીજનો ગૂમાબ્યાં. માગીને ખાવા કરતાં
મરવું પસંદ કરે એવાં આ આપણાં માનવબંધુઓને માનથી, પ્રેમથી 'તમે અમારાં જ છો' તેમ
કહી ન શક્યે? તેમનો એક વખતનો એમનો ગર્વ ફરી પાછો ન આપી શકીએ? ટોળામાં
ખાવાનાં પેકેટો ફેરીને વહેંચાતા જોતાં લાગે કે એમનો એવો તે શો વાંક કે બિખારી કરતાં પણ
હીણું વર્તન પાબે?

કુદરતે સર્જેલી આ હોનારતના પ્રતિભાવમાં અપનાવવા જેવો એક જ માર્ગ દેખાય છે અને તે
એક માનવી તરીકે આશાનો સંદેશો પહોંચાડવાનો. આપણે જાતને કહીએ કે આજે રડવું નથી,
આજે સર્જન કરવાનું ટાણું છે. આ આપણી કાળરાત્રી નથી, સોનેરી પળ છે જે વડે આપણે ગર્વ
અનુભવી શકીએ તેવું કરી દેખાડિયે.

ઇડિયન સ્ટાન્ડર્ડ ટાઈમ!
હર્નિશ જાની

કિશોર રાત્માણ

થે રહ્યો. હાથ રૂમાલમાં મોં નાખીને, ધૂટણ પર કોણી ટેકવીને હું રડતો હતો. ત્યાં કોઈક મારા બલે હાથ મૂક્યો. મેં જોયું તો (રૂપાળી સ્ત્રી હતી? -ના, ના, ના. આ બીજી વાર્તાનો પ્લોટ છે. આ ધાપતા નહિ!) મારી બાજુવાળા ભાઈ હતા. તે બોલ્યા, "રડવું આવે છે ને! The fear of unknown આ કશું બીજું નથી. જે આપણે જાણતા નથી તેનો ઉર છે. બધાંને છોડવાનાં દુઃખ કરતાં તો સામે કંઠે આપણને કોઈ આવકારવા ઉલ્લંઘન નથી તેનો ઉર છે. આપણને ઉર છે આપણાં અજ્ઞાત ભવિષ્યનો." આંખો લૂધીને મેં તેની સામે જોયું. કાટૂન જેવી દેખાતી આ વ્યક્તિની આંખોમાં મેં દૂઢતા અને આત્મવિશ્વાસ જોયાં, તેણે મારા ઉપર ઉડી છાપ પાડી. માણસ વ્યવહારું લાગ્યો.

એકમેક સાથે વાતો કરતાં ખબર પડી કે તે પણ વિલિયમ એન્ડ મેરી કોલેજ માટે વર્જિનિયા જવાનો છે. આખી કોલેજમાં બે જ દેશી હતા. અને બસે મુંબઈથી એક જ ફ્લાઇટમાં જઈ રહ્યા હતા. જો અમે પહેલેથી સાથે જવાનો પ્લાન કર્યો હોત તો પણ આમ સાથે જવાનું શક્ય ન બન્યું હોત. લેઈનની મુસાફરીએ અમને બસેને મિત્રો બનાવી દીધા. તેનું નામ હતું સુરેશ ગાંધી.

લેઈનની મુસાફરી અમારા માટે નવી હતી. સીટ પરનો સેઈફ્ટી બેલ્ટ કેવી રીતે બાંધવો-પ્લાસ્ટિકના પેકમાં આવતું દૂધ-ઓરેન્જ-જ્યુસ અને ખાવાનુંનીસ વરસ પહેલાં જ્યારે સેવન-કોર્ટીસેવનના જમ્બો લેઈન નહોતાં ત્યારે એર ફાંસનાં સેવન-ઓ-સેવન જેટમાં ભારત છોડ્યું. અમેરિકા આવતા હજારો ઇમિગ્રન્ટ્સને પોતાનો પહેલો દિવસ જીવનભર યાદ રહે છે. નવો પ્રકાશ, નવી હવા અને એ હવાની જુદી જ ગંધ, ધોંઘાટનો અભાવ-આ બધું કેનેડી એરપોર્ટ પર ઉત્તરનાર અનુભવે છે.

બે સ્ટેટર, એક જાહો ગરમસૂટ, કાનટોપી અને દસ સુખડના હારથી દબાયેલો હું લેઈનમાં પેઠો. જોયું તો મારી બાજુની સીટમાં એક ભાઈ મારા કરતાં વહેલાં આવી બેઠા હતા. લેઈન ક્યાંક્યા આવ્યું હતું. મુંબઈથી અમે પંદર જ્ઞા ચદ્દ્યા હતા. પેલા ભાઈના બાએ માયું હોયું હોય તેવાં પાંથી પાડેલ તેલ નાખેલા વાળ અને કાળી, જાડી ફેરીમના ચશ્મા પર મારી નજર પહેલાં ગઈ. તેમની સાથે બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય હું બેસી ગયો.

હૃદય ખૂબ ભારે હતું. આખા દિવસની મુંબઈની દોડાડોઠીને લીધે શારીરિક રીતે પણ થાકી ગયો હતો અને મા, ભાઈઓ, બહેનો, સગાસંબંધીઓને છોડવાનું દુઃખ હતું. લેઈને જેવો ટેકઓફ લીધો કે એકદમ રડી પડાયું. એટલી હદે કે ધૂસ્કા સ કેવી રીતે ખાવું, પીવું, શેમાં મીટ-માંસ નથી, બાથરૂમનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો. ટેન્શન, ટેન્શન, ટેન્શન. આ અગાઉ અમારા બસેમાંથી કોઈ કદી એક સ્ટારવાળી હોટલમાં ગયા નહોતા. સુરેશ પાસે "અમેરિકામાં ભારતીય વિદ્યાર્થી" માટેની ગાઈડ કોઈક આફિકાવાળાએ બહાર પાડી હતી તે હતી. તે તેમાંથી વાંચી વાંચીને સાંત્વન મેળવતો હતો.

સવારે છ વાગે પેટિસ આવ્યું. સુરેશે કાંડા ઘડિયાળમાં જોયું તે બોલ્યો. "આપણે શુક્કવારે અડદી રાતે બેઠા અને યૂરોપમાં શનિવારની સવાર થઈ. આપણે ત્યાં અત્યારે સવારના સાડા અગિયાર થયા હશે. અમે લોકો મારા કાકાના દીકરા કિશોરભાઈને ત્યાં ઉત્તર્ય હતાં. બપોરે કિશોરભાઈ અને ભાલી મારી બાને સારી આપાવવા ફીટમાં લઈ જવાના છે. સાથે મારો નાનો ભાઈ

કિશોર રાવળ

18

પણ જેણે..." મને એની વાતમાં રસ નહોતો. થાક અને ભૂખ વગેરેથી માથું ભારે હતું. દેશ છોડે બાર કલાક થયા હતા તો એ ટાઈની ગાંઠ પણ ઢીલી કરી નહોતી.

અમે પેરિસના એરપોર્ટ ઉપરથી એફિલ ટાવર જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જીવનમાં પહેલી વાર એસ્કેલેટર જોયું હતું. તેના પર દસ પંદર વાર રાઈડ લીધી. એર ફાંસની કૂપન વાપરીને કાફિટેરિયામાં ફેંચ-ફાઈજ ખાદી. કોકાકોલા પીધી. ગજવામાં આડ ડોલરનું એક્સચેન્જ પકડી રાખ્યું હતું.

શનિવારના સવારના સાડા દસ વાગે ન્યૂયોર્ક જતાં પ્લેનમાં બેઠા. સુરેશે કાંડા ઘડિયાળ જોઈ અને બોલ્યો. "સારી ખરીદીને એ લોકો જલ્દી આવી જાય તો સારું. બોઝે સેન્ટ્રલ પહોંચતાં તેમને કલાક લાગશે. નવ-વીસની લોકલ પકડવા આડ વાગે તો પહોંચવું જોઈએને! મારા બાપુની ખોટ સાલે છે. જો એ જીવતા હોત તો તો વાત જૂદી હોત." જો એ જીવતા હોત તો તો વાત જૂદી હોત.

અમારું પ્લેઇન એટલાન્ટિક ઉપર ઉત્તું હતું. ખાવાનું ખાઈને ઊંઘ આવતી અને આંખ ખૂલતાં ખાવાનું આવતું. એટલી વારમાં કેપ્ટને એનાઉન્સ કર્યું કે અડધા કલાકમાં ન્યૂયોર્ક આવશે. ન્યૂયોર્કમાં સાંજના પાંચ થયા છે. મેં મારું ઘડિયાળ મેળવી લીધું. દેશ છોડવાનું મારું હુંઘ ભૂલાઈ ગયું અને ન્યૂયોર્કથી વર્જિનિયા કેવી રીતે જતું તેની ચિંતામાં પડ્યો. ત્યાં સુરેશ બોલ્યો. "એ લોકો અત્યારે ટ્રેઈનમાં ઉંધી જાય તો સારું. રાજકોટ પહોંચતા હજુ પાંચ છ કલાક થશે. મારો નાનો ભાઈ આમ તો હોશિયાર છે. મારી બાની સંભાળ જરૂર રાખશે."

ન્યૂયોર્ક ઉત્તરીને અમે ન્યૂપોર્ટ-ન્યૂગ્ર-વર્જિનિયાનું પ્લેઇન પકડ્યું. રાતે દસ વાગે ઉત્તર્યા. અમને લેવા લોકલ ચર્ચના મિ. વિન્સિલયમ્સ આવ્યા હતા અને તે અમને વાયેમસીએમાં લઈ જવાના હતા. જેવા સ્ટેશન વેગનમાં બેઠા કે સુરેશે ઘડિયાળ જોયું. "અત્યારે રાજકોટમાં સવાર પડી. આજે બાનું મેડિકલ ચેક-અપ કરાવવાનું છે. મારા નાના ભાઈને યાદ રહ્યું હોય તો સારું." મને હવે એની વાતોથી કંટાળો આવતો હતો.

બીજે દિવસે રવિવારે અમને એક બે રહેવાની જગ્યાઓ મિ. વિન્સિલયમ્સે બતાવી. અમે એક છુદું ઘર પરંદ કર્યું. તેમાં બધું ફર્નિચર હતું. સુરેશ સાથે મેં વાતો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે કશું બોલતો નહોતો.

રાતે અમે સાથે બેઠા હતા. અમેરિકા આવ્યે લગભગ ચોવીસ કલાક થઈ ગયા હતા. આવતી કાલથી કોલેજ ચાલુ થશે. મેં જોયું કે સુરેશ તેની કાંડા ઘડિયાળ પકડીને ડાયલ જોયા કરતો હતો. મેં તેને કહ્યું કે, "કેમ, તું અમેરિકાનો સમય ગોઠવવાનો કે નહિ? કોલેજ અમેરિકાના ટાઈમ પ્રમાણે ખૂલશે-ઈડિયન સ્ટાન્ડર્ડ ટાઈમ પ્રમાણે નહિ."

સુરેશે કાંડા ઘડિયાળ બે હાથમાં નાજુક કબૂતર પકડ્યું હોય તેમ પકડ્યું હતું. તે મારા તરફ જોઈને બોલ્યો. "તારાં ઘડિયાળમાં કેટલાં વાગ્યા છે?" મેં કહ્યું, "બરોબર રાતના દસ."

સુરેશે એના ઘડિયાળના કાંડા ફેરવવા માંડ્રયા-ખૂબ જ દીમેથી. સમય મેળવીને તે ડાયલને એકીટરો જોઈ રશ્યો. એષે ચેમા કાઢી નાખ્યા. ટેબલ પર બે હાથ વચ્ચે માથું મૂકી દીધું. હુસ્કાનો અવાજ સંભળાયો. બા, ભાઈ સાથે બંધાયેલો દોર તૂટી ગયો. નવા જગતમાં તેની દુનિયા લુંટાઈ ગઈ. સમય બદલાતામાં જ દુનિયા બદલાઈ ગઈ, જીવન બદલાઈ ગયું. મજબૂત હદ્દયનો બ્યાંદરારુ માણસ કર્યાં ય ગાયબ થઈ ગયો.

કિશોર રાવળી

હવે એના ખલે હાથ મૂકીને સાંત્વન આપવાનો વારો મારો હતો.

શ્રાવણિયે ફાલ્યો કેસૂડો.

કિશોર રાવળી

(ગ્રેમ અને લડાઈમાં જે કરો તે બરોબર છે અને મોહું કરો તો પણ! એ વિચારથી આ એક વાર્તા ગયા મહિને સરી ગયેલા 'વેલેન્ટાઇન્સ માટે સૌ ચાહકોને)

"પછી કુંવર કુંવરીના ધામધૂમથી લગ્ન થયાં અને ખાંધું પીંધું અને રાજ કર્યું." એવો એવો અંત તો અનેક વાતાઓમાં આવે. અમારી આ વાર્તા લગ્ન પછી શરૂ થાય છે.

વડિલોએ ગોઠવેલાં અને તે પણ પૂરી અક્કલ વાપરી ગોઠવેલાં અમારાં લગ્ન થયાં અને અમે પરણ્યાં. કોઈ પણ અંગત કે કૌટુંબિક સંઘર્ષ વિના અને એક બીજાનાં મનમાં વસી ગયા. મુંબઈ અમારા માળામાં જઈને કિલ્લોલ કરતાં ગોડવાઈ ગયાં અને મારાં વાંઢા મિત્ર-મંડળમાં રસીલા બહુ જ મનગમતી થઈ ગઈ. કહે છે ને કે મનભાવતું ખાવાનું મળે ત્યાં જરા આસાનીથી દિલ જૂકી જાય. રસીલાની રસોઈ સરસ અને બધાંના ધામા વગર વાર તહેવારે પણ અમારે ત્યાં પડતા. મારાં મિત્રો બદલો વાળવા અમને બહાર સારાં રેસ્ટોરાંમાં લઈ જાય કે કોઈ પિકનિક ગોઠવે જયાં રસીલાનાં થેપલાં મૂઠિયાં ઉપરાંત બહારથી જલબી ગાંઠીયા, સમૈસા- કચોરી પણ સુંડળા ભરીને આવે. અને મારાં મિત્રોનાં મનમાં પણ વહુ વસાવવાના સપનાં જરા સતેજ થયા.

મને એક કન્સાલિંગ કંપનીમાં કામ મળ્યું. ઉત્તર ડિન્હુસ્તાનમાં બરેલી આગણ કલહરબકગંજ (કદી એવું નામ સાંભળ્યું છે ખરું?) મોટી એવી રસાયણની ફેક્ટરી નાખવાની હતી. મારે ભાગે શરૂઆતમાં ત્યાં જઈને તેરા તંબૂ નાખીને રહેવાનું આવ્યું. તેરા તંબૂ જ કહેવાય તેવી જગ્યા હતી. વગડામાં કોઈના ખેતરમાં ફેક્ટરીના પાયા નાખવાથી શરૂઆત થઈ. બાજૂમાં ગોરા સાહેબોના જમાનામાં શિકાર કરનારાઓ માટે હંટિગ લોજ હતી તેમાં ઉતારો કરવાનો હતો. કુટુંબને લઈને જઈ વસો એવી કોઈ જગ્યા નહિ એટલે રસીલાને મુંબઈ મૂકીને જ જવું રહ્યું. મારો મિત્ર પરેશ અમારી પાડોશમાં જ મુંબઈ રહે એટલે એણે રસીલાનું પૂરું ધ્યાન

કિશોર રાવળ

રાખવાની જવાબદારી માથે લીધી.

20

રામે ચૌદ વરસ વનવાસ કર્યો પણ સીતાના સહવાસમાં! મારી જેમ છ મહિના જ ગાળવા પડ્યા હોત તો બાપાને આપેલા વચનની ઓડોશીતેશી કહી, અયોધ્યા જઈ ભરતને ઉઠાડી ગાડીએ બેસી જાત એમાં શંકા નહિ. મનમાં થાય કે રોજના બે કાગળ કષું અને બાર કાગળ આવે તો વથા ઓછી થાય પણ જિંદગીની વાસ્તવિકતા જૂદી જ છે. કલ્યાણબદ્ધમાં નહિ પોસ્ટ ઓર્ડિફિસ, નહિ ટપાલી. અઠવાડિયે બે વાર જીપ લઈને બરેલી ટપાલ લેવા બહાને જવું એ એક લહાવો હતો. ટપાલ તો લઈએ અને પછી બરેલીની બજારમાં જઈને નિમકી, સમોસા, ચના-ભટુરાની જ્યાઝત થાય. સાઈટ ઉપર એક દેહાંતી રસોયો મળી ગયેલો તે બનાવે કાં તો પરાંઠા અને અરવીનું શાક, નહિ તો અરવીનું શાક અને પરાંઠા-બીજું કષું ન મળે. બાકી તો આખો દિવસ ગારાઓ ખૂંદતા સાઈટ પર હતિયાપાટી કરીએ. નહિ ફોન, નહિ સ્ક્રિનેમા, મુંબઈથી લાવ્યા હોય તે ચોપડી સિવાય ન કોઈ ચોપડી મળે. ફાનસના અજવાણી વંચાય એટલું વાંચીએ અને તો પણ ઉપ૦ પાનાનું 'એટલાસ શ્રીગ' ત્રણ વાર પૂરું ક્યારું. અને નહિ તો કોકું વળીને સૂઈ જઈએ તે વહેલી ઊગે કડૂચી સવાર!

કાગળો અઠવાડિયામાં માંડ લખાય અને લખ્યા ભેગી જ જવાબ મળવાની ઉપાસના શરૂ થાય. શરૂઆતમાં લખનારને પોતાને ફરી વાંચે વેવલા લાગે તેવા કાગળો લખાતા. પરિણામે "પ્રાણાધ્યારી", "નિત્ય નવોઢા", "રસિલી નાર", "મારી કામાંગી", "હાલી વનિતા", "હાલુડી" માંથી "હાલી", "પ્રિય દર્શિની" અને "પ્રિયા" અને અંતે "પ્રિય" થઈ ગઈ. જરા પણ તલસાટ ઓછો થયો એમ માનશો નહિ, જરા વ્યવહારું થયાં અને કોઈના હાથમાં આવે તો 'ધનયક્કર' ન લાગીએ એવા દેખાવાની તમારા નક્કર સ્વરૂપ લેવા માંડી.

અંત સાતેક મહિને પાયાઓ પૂરા થઈ ઉપર લોખંડનાં માળખાંઓ રચાવા લાગ્યાં અને સ્ટાફ માટે આધુનિક ફ્લેનાં ફ્લ્યાર્ટરો બંધાઈ ગયાં, વીજળીના દોરંથી બતીઓ આવી ગઈ, રેલિયા વાગવા માંડ્યા ત્યારે બોસે કષું કે જઈને વાઈફને લઈ આવો. મુંબઈ જઈ સાથે દિવાળી કરી અને નવા વર્ષ નવોઢાને લઈ આવવાનાં સપનાં જોવા લાગ્યો. બે અઠવાડિયા અગાઉ એક તાર મૂકી દીધો. "Keep your arms open for me on the 27th. Expect Diwali fireworks in full blast" ગુજરાતીમાં કહું? "રૂમીએ મારા માટે બજે હાથો ખુલ્લા રાખજે. દિવાળીની કુલબહાર આતશબાળ જોજે."

રૂમી સવારે બોરિવલી ઊતરી, ટેક્સી કરી ઘબકે હૈયે હું ઘરે પહોંચ્યો અને જોયું મોહું તાણું. તાણું ખોલી ઘરમાં તો ગયો. ઘરમાં તો ઢગલો એક ટપાલ પડી હતી. એટલે બહારગામ ગાઈ હશે એમ અંદાજ આવ્યો, પણ કયાં ગઈ હશે? પાડોશી કહે કે "એ તો પીયર ગયાં." મને થયું કે પરેશને ત્યાં જઈને પૂછું પણ એતો કામે ગયો હશે. મેં એક પાડોશીને ત્યાં જઈ પરેશની ઓર્ડિફિસ ફોન કર્યો. પરેશ ફોન પર આવ્યો પણ કંઈ કામમાં વીટણાયેલો હશે કે તેના બોસને અંગત વાતો માટે ફોન ન વાપરવાનો આગ્રહ હશે. પરેશે રસીલા પીયર ગયાની વાતાને પાકી કરી. "ખાલી કંટાળી એટલે ગઈ..." કહી ઉતાવળે ફોન મૂકી દીધો.

વલસાડ દૂર નથી એટલે વિચાર્યુ કે સાંજે ત્યાં ઉપ્ટું. વહેલી ગાડી પકડી ઉપદ્ર્યો વલસાડ. ટાંગો કરી ઉપદ્ર્યો સાસરવાસ. રસીલા બગીચે હિંચકા ખાતી વાંચતી હતી. મને જોઈ જેમ સૂરજના પ્રકાશમાં ધૂમ્ભસ ઓગળી જાય, તેમ તેનાં મોં પરની ઉદારી ઉડી ગઈ અને એક અનેરી, અદ્ભૂત સુરખી પ્રસરી ગઈ. દોડીને મને વળગી પડી, બાજી પડી. બાજુના ઓટલે બેઠેલા એક માળની શરમ રાખ્યા વિના હું પણ રસિલાને આંદિંગન આપી, ચુંબનોથી વરસાવતો ઊભો. હોઠ ટશિયા કૂટે એવાં બચકાં ભર્યાં. અને નવાઈ તો એ કે હમેશા જાહેરમાં સાવચેત રહેતી રસીલાએ એક ચુંકારો ન કર્યો, ન જરા હળવો ઘક્કો મારી આખો કાઢ્યો કે ન બોલી, "આ મારું પીયર છે, જરા શરમ તો રાખ!"

કિશોર રાવળ

21

અંતે નતું પડવું છતાં છૂટા પડ્યાં. અંદર જઈ સાસુજીની પાસે ગયાં. વાળુનું મેનું એક ચપટીમાં બદલાઈ ગયું અને અર્ધા કલાક-માં સાક્ષાત સ્વરૂપે રજુ થયું.

એ છ મહિનાના વિરહ પછીની અમારી એ રાત, દેવોને ઈંધા આવે એવી હતી એટલું જ કહીશ. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે, "ન વયોગે હૈયું ઉભરાય!" એટું થયું. એ છ મહિનાના વિયોગે અમારા ગ્રેમમાં અદ્ભુત કાન્ટિ લાવી દીધી અને આજે બે વર્ષ પછી પણ એ જવાણા એવીજ ભભૂકી રહી છે-એક છોકરાના માબાપ થયા પછી પણ. મને બીક હતી કે ભરતી પછી ઓટ આવશે પણ એતું કશું ન થયું. મારો મૂકે, મર્યાદાઓ બાજુ મૂકી 'રોજ બરસતી બરખા' જેવી રસીલા રસભરી જ રહી.

અમે સાથે કલકરબકગંજ ગયાં. ત્યાંનું અમારી એ ફેકટરીનું કામ તો પૂરું થયું અને મુંબઈ પાછાં પહોંચી ગયાં.

હવે હમણાં મુંબઈમાં સંસારીનું સુખ પૂરે પૂરું ભોગવતો બેઠો હતો. રસીલા બજારમાં ગઈ હતી. જોરદાર વરસાદ પડતો હતો એટલે હું બાબાનું ધ્યાન રાખ્યો ધરે રહ્યો હતો. એમાં ટપાલી 'ટપાલ' બૂમ મારી બે ચાર કાગળો આપી ગયો. બે બિલ, એક કક્કિત્રી -અને સાથે રસીલાના અકારોમાં સરનામું લખેલ એક પરબિડીયું હતું. મને થયું કે મને કાગળથી કહેવા જેવી વાત શું હશે! પરબિડીયું આગળ પાછળ જોયું ત્યારે ખ્યાલ આબ્યો કે આ તો બરેલી જઈને પાછો આવેલો કાગળ હતો. એટલે વધુ કુતૂહલતા અનુભવી. પોસ્ટનો પહેલો સિક્કો જોયો, તારીખ બે વર્ષ પહેલાની, વલસાડની હતી. ત્યાંથી કલકરબકગંજ જઈને એ કાગળ બે વર્ષ એક ખૂશામાં આરામ કર્યો અને પછી હાથમાં આવતાં પોસ્ટમાસ્ટરે કોઈ પણ ક્ષમા માંગ્યા વિના, કે અફસોસ દેખાડ્યા વગર પેલી ફેકટરીની ઓફિસમાં પહોંચાડ્યો હશે. ત્યાંથી કોઈએ મુંબઈ રિડાઇરેક્ટ કર્યો.

કવર ખોલ્યું તો એક નાનો શો કાગળ નીકળ્યો.

પ્રિય તુલાર,

રૂબરૂ આ વાત કહેવાની મારામાં હિન્મત નહોતી એટલે આ માર્ગ અપનાવું છું.

પહેલાં તો એક કબૂલાત: તારો ગયા પછી કોરી ખાય એવી એકલતા અનુભવી અને જીરવી ન શક્ય એવી રાતો ગાળી. પરેશ આવતો જતો હતો અને એણે થોડી હૂંફ આપતા હું લણી ગઈ. તેની વધુ નજીક આવી....

એક બીજી કબૂલાત: તારો તાર આવતાં મને થયું કે કેવી રીતે હું તને મારા બાહુમાં ફરી જકરી શકીશ! ફાયરવર્કના ફટાકડા માશવા મીઠા લાગ્યાં અને મેં પરેશને કહી દીધું કે 'આપણું પ્રકરણ બંધ હવેથી બંધ. હું પીયર જતી રહું. મને તુલાર સ્વીકારશે તો એની જ પાસે રહેવા માંગુ છું -અને ન કરે તો જ કંઈ બીજો માર્ગ શોધીશ.'

એક વિનાતિ: હું આજે મારા પીયર જઉ છું. આ કાગળ મણ્યા પછી તું મારી સાથે વાત ન કરવા માંગતો હોય તો હું એ જરૂર સમજી શકીશ અને આપણાં લંજ કેન્સલ કરવામાં પૂરો સહકાર આપીશ કરી. પણ શરતો વગર. પણ જો તું મને સ્વીકારવા માગતો હો તો મારી થોડી શરતો છે.

૧ તું જ મને આવીને વલસાડથી લઈ જા.

કિશોર રાવળ

22

૨. કદી, ક્યારે પણ આપડી વાતમાં, સંબંધમાં આ પ્રસંગનો કોઈ ઉક્ષેખ મારે ન જોઈએ. પ્રકરણ બંધ એટલે પ્રકરણ બંધ. એવી જ રીતે પરેશ સાથે પણ કોઈ ઉક્ષેખ ન કરતો, બધું જૈસે થે! કદી કશું થયું જ ન હોય તેમ જ વર્તન રાખી શકાય તે અગત્યનું છે. મારા તરફથી એ વાતનો અંત આવી ગયો છે એટલી ખાત્રી આપું છું.

૩. કદી મને ઘરે રાખી લાંબી મજલે ન જતો.

શું થશે અને શું નહિ તે તારી ઉપર છોકું છું.

તારી(?) રસીલા

મેં વિચાર્યુ કે અણાનનો આનંદ કેવો મધુર છે! જે ન જાણ્યાથી આનંદ થયો તેને જાણીને શું કામ છે? મારી આંખો ભીની થઈ ગઈ. પોસ્ટખાતાની બેદરકારી કેવી એક અમૂલ્ય બેટ નીવરી? પરખીદિયાને એક વખત ચૂંભીને રસીલા આવે તે પહેલાં મેં બાળી નાખ્યું અને તેમાં લખેલું બધું ભૂલી ગયો.

રામચરણ

કિશોર રાવળ

(પ્રેમ અને લડાઈમાં જે કરો તે બરોબર છે અને મોકું કરો તો પણ! એ વિચારથી આ એક વાર્તા ગયા મહિને સરી ગયેલા 'વેલેન્ટાઇન્સ માટે સૌ ચાહકોને)

ભાવનગરની પોસ્ટઓફિસ અને તારઓફિસ બાજુબાજુમાં ખલેખલા મેળવીને ગોડવાયેલી. તારઓફિસ ઉપર તારમાસ્તર રહે અને પોસ્ટઓફિસ પર અમે લોકો.

બસે ઓફિસોની આસપાસ ફરતું એક ફળિયું. તારઓફિસની પાછળના ભાગમાં ત્રણ ઓરડીઓ અને પોસ્ટઓફિસની જમણી બાજુએ પણ. તેમાં પટાવાળા, ચોકીદાર, હલકારા અને તારમેન વગેરેની વ્યવસ્થા-વ્યવસ્થા એટલે ઓરડીઓ. ફળિયામાં પાણીના નણ, પાછળના ભાગમાં જાજરુ, ફળિયા વચ્ચે એક બાજુ પીપળો અને બીજુ બાજુ પીપળાં ગંજાવર જાડ. જિંદગી માટે બીજું શું જોઈએ?

કિશોર રાવળ

23

પાછળના ભાગમાં ફળિયામાં વચ્ચોવચ એક વંડી અને વંડીમાં હમેશા તાળું મારેલું એક બારણું. અમે ઉપરે માળે રહીએ એટલે પાછલી ઓશરીમાંથી નજર નાખીએ તો તાર-ઓફિસના ફળિયામાં નજર પડે અને શું થઈ રહ્યું છે તેનો પૂરો ઘ્યાલ આવે.

તારઓફિસની સૌથી નજીકની ઓરડીમાં રામચરણ તારમેન રહે. તારમેન એટલે તારનાં થાંભલે ચડી તુટેલા તારોને સમા કરવાવાળો માણસ. એક ખભા ઉપર તારનું એક ગૂંઘળું હોય, બીજા ખભા પર હથિયારોની એક ગુણપાટની થેલી. એની ઓરડીની બહારની બાજુમાં એક નાની ઓશરી અને તેની દિવાલના ખીટાઓ પર તારના ગૂંઘળાઓ જગા રોક્તાં હોય.

રામચરણના પહેરવેષમાં ધોતિયું. તમે કહેશો કે પૂર્ણવિરામ કેમ મૂક્યું તો એનો જવાબ એ જ કે વિચારીને જ મૂક્યું છે. તે જ તેનો પહેરવેષ. સાહેબ પાસે ઓફિસમાં જવાનું હોય ત્યારે એક ખમિસ માથે નાખે. અને ચંપલ પહેરે. બાકી તો ઉધારે પગે, ઉધારે દીકે આંટા મારતો હોય. લાઉડ-સ્પીકર પણ આભશદ્ય ગુમાવી બેસે તેવા અવાજે તુલસીદાસની ચોપાઈઓ ગાતો હોય. એક દિવાસણી ઉપર કીડી ચેડે તેમ રામચરણ ધોતિયું પહેરીને સરેડાડ થાંભલે ચડી જાય તે જોવાનો એક લધાવો હતો.

રામચરણના ઘરનાં સભ્યોમાં એક પાંચ વરસનો લઘનલાલ અને 'લઘનકી માં' રહે. લઘનલાલ પણ બાપની જેમ ધોતિયા ભર રહે અને વિંગામસ્તી અને હઠિયાપાટી કરતો હોય. નજ નીચે નાગો નાગો નહાય અને સિફતથી દોઢી વાળીને અને ફટાફટ પાટલી વાળીને ધોતિયું પહેરે તે જોઈને આફરિન થઈ જવાય. લઘનલાલ માટે એક લાલ ખમિસ હતું અને બદાર જતાં રા-મચરણ આગ્રહ કરીને તેને પહેરાવતો. બાપ દીકરો સાથે ઉભા હોય તો કોઈને પૂછવાનો વિચાર જ ન આવે કે "રામચરણ, એ કિસકા છોકરા હૈ?" બેના એક માપના ફોટો બાજુમાં મૂક્યા હોય અને કાળી શાહીથી લઘનના મોં ઉપર મૂછો ચીતરો તો બસે વનવાસી રામ-લઘન જ લાગે.

આમ તો બાપાજી પોસ્ટમાસ્તર અને રામચરણ ખાલી તારમેન એટલે એમને કાંઈ સોબત થવાની શક્યતા નહિ. પણ એક વર્ષ બાપાજી ભુસાવળમાં ઔદ્ઘિય બ્રાહ્મણોનું એક અધિવેશન, 'બ્રહ્મસમાજ' થયેલું તેમાં ગયા હતા. તેમાં એક નવજીવાન કવિ રા-મચંડ દ્વિરેણીના કંઠે હંડીમાં ગીતો સાંભળેલા અને ત્યાંની પુરાણા હિંદીના પ્રેમમાં પડી ગયેલા. તેમના બે ગીતો "દુમ દુમ ગુજ ઉઠી શેહનાઈ" અને "જન જનમે છાયા તિરસ્કાર વો કેસા?" તો ઘરમાં એટલી વાર ગામેલાં કે અમને બધાને મોઢે થઈ ગયાં. પચાસ વર્ષ આ માંડ હવે ભૂલાણાં.

બીજું, બ્રહ્મસમાજમાં એક રસસ્વાદ માટે સૌને અસલી ભાંગ પાવામાં આવી હતી. પીધાં પછી શું થયું તે તો કંઈ યાદ ન રહ્યું પણ કંઈક કમનીય, અવાજનીય આનંદ થયો હતો એટલો ઘ્યાલ હતો. બીજાની મારફત એટલું જાણવા મળ્યું હતું કે બાપાજીએ આખી રાત પોતાનો વાંસો શોધવામાં ગાળ્યો હતો અને બધાને કન્ડયા હતા. પણ આ તો લોકવાયકા, તેના પર કંઈ મદાર બંધાય?

પણ આ ભાષાપ્રેમ અને ભાંગભરી રાતની યાદોથી ભાવનગર આવી બાપાજીએ રામચરણને હાથમાં લીધો.. 'રામચરણ, કહાં જાવત હો?' 'યે એક હડકાય કુતરાથી સંભાલના, હો? બેચેનું રંજાડતા હૈ' એવા એવા પ્રયોગો કરી હિંદીની સીમાઓ આધી હટાવતા. બાપાજીએ ભાંગની વાત કહી એટલે રામચરણ ખુશ થયો કે કોઈ રેસિક ગુણીજન મળી ગયો. પછી તો શિવરાનીને દિવસે કે બીજે વાર તહેવારે રામચરણ 'અસલ' ભાંગ, તાંબાના પૈસા સાથે ઘૂંઠીને બનાવતો. પછી રાતના મારાં બાની છત્રછાયા નીચે, ઘરનું બારણું બંધ કરી બાપાજી એ ટ્યુલીમાંથી રસપાન કરે, ધીમે ધીમે હોણો! ત્યાં બ્રહ્મસમાજમાં તો પારકે પરદેશ કોઈ એમને ઓળખે નહિ અને ઓળખતા હતાં એ પણ બધાં હમરાહી જ હતાં, પણ અહીં તો મોબો સાંચવવો પડે. કોઈ કહે કે પોસ્ટમાસ્તરનો વાંસો ખોવાઈ ગયો છે તો ખમિસ પહેરવાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય. એટલે બાપાજી ધીમે ધીમે પીવે અને બ્રહ્મસમાજની મદભરી રાતો યાદ કરી મન મનાવે.

અવારનવાર રામચરણ આવે અને બાપાજી ચાતકની જેમ તેની ભાષા ગ્રહણ કરે. મને એ કિશોરીલાલ કહે અને મને બહુ ચીડ ચેડે. લાલનો વાંધી નહોતો પણ કિશોરી કહે એટલે છોકરી જેવું લાગે. હું રમતો હોઉં અને કાન ફાડી નાખે એવો અવાજ સાંભળી હું ચમકું, 'કિશોરીલાલ, પોસ્ટમાસ્તર સાબ ઘર પર હેં?' હું ડેંકું હલાવી હા પાહું એટલે અંદર જાય. "અરે, બાબુજી, જ્ય રામજીકી. લઘન કી માઈ ઉસકો લે કે બજાર ગઈ હૈ. હમ સોચત રહે કી બાબુજીકે પાય લાગું જાકે મિલ આઉં. આપકી કમરકા દઈ અબ કેસા હૈ?" અને પછી બાપાજી કહે કે, "અભી ભી થોડી તસ્કી બેઠેને ઉઠનેમે રેહતી હૈ." એટલે રામચરણ ઘરમાંથી ઠેરવેલી જગાએથી કપૂર નાખેલું તેલ લઈ આવે અને માલીસ કરવા બેસે અને વાર્તાલાપ આગળ વધે.

કિશોર રાવળ

24

થોડા સંકોચથી રામચરણ પૂછ્યું, "બાબુજી, એક બાત પુછેં? કિસીને કહા કી ડરબીકી લોટરી લો. સુના હૈ કી એક રૂપયે કી લોટરી કી ટિકટ લેલો તો લઘમીકી કિપા હો જાય તો એક લાખ હો જાય. હમે પતા નહિ કી યે ડરબી હૈ કહાં."

"ઈ આ વેરાવળ જઈએ ને—" બાપાજીને ખ્યાલ આવે કે હિંદીનો મહાવરો રાખવો જોઈએ અને પેલા રામચરણને ગુજરાતી તો તાંબડીમાં કંકરા જેવું, "યહ વેરાવળની ઓલી બાજુ, દરિયા ઓળંગકે ઉસ પાર જાઓ તો ઉધર થોડા દૂર ડબી હૈ."

"ઠીક હૈ, હમે જાનેકા કોઈ પ્રયોજન નહિ હૈ. ઉન લોગ અપને આપસે યાંદાં ભાવનગરમે આ કે પૈસે પૂરે પહુંચા દેતે હૈ. હમ ન તો કલ્યાણમાં બેઠત હોય ઔર ન હમે નાંવકા કોઈ ભરોસા. અગર હમે કુછ હુંબા તો બેચારા લઘનલાલકા કર્યા હોગા? મુજે ઉસકા ભી ખ્યાલ કરના ચાહીએ ના?"

"ઓર લઘનકી માંકા ભી ખ્યાલ કરનાં હો!" બાપાજીને કોયડો હર દિશામાંથી જોવાની ટેવ.

"વો તો, બૈર, લઘન હોગા તો લઘન ઉસકા ખ્યાલ કરેગા. દીનોકા બોજ મનપે રખને કી ક્યા જરૂર? કઠીન પ્રશ્ન તો હૈ કે અગર મુજે એક લાખ મીલ ભી ગયા તો મૈં ઉસસે કરું ભી ક્યા? મેરી પાસ સબ કુછ હૈ. કીસીકી ત્રિજ્ઞા હી નહિ. ન્ધાને કા પાની, ભાનેકા દાલ રોટી ઓર ચાવલ, પૈડકે નીચ્ચુ બૈઠકે રામદુવાઈ ગાઓ બસ ઔર ચાહીયે ક્યા?"

એક દિવસ સાંજે રામચરણ બહુ ઉદ્ઘેગથી બાપાજીને મળવા આવ્યો. "બાબુજી, ન હોના ચાહીયેથા સો હો ગયા."

બાપાજી ચમક્યા, "કેમ, કેમ, ક્યા હુંબા? કબ હુંબા, કેસે હુંબા?" (આ લીટી તો વર્ષો પછી જોઈએ પોતાના ગીતમાં વણી લીધી અને સિનેમામાં ખૂબ જ પ્રસ્તિષ્ઠા પામી)

રામચરણને લોટરી લાગ્યી. આજે જ તાર આવ્યો. "પઢ લો સાબ, સબ લિખા હૈ."

બાપાજીએ ચશ્મા ચડાવી વાંચ્યું, "રામચરણ, વાત તો સાવ સાચી, એક લાખ મળ્યા છે." સુથારનું મન બાવળિયે અને બામણનું શિષ્ટાને. "તારે પેંડા વેંચવા પડશે. "પછી એકદમ ખ્યાલ આવ્યો કે હિંદી બાજુએ રહી ગયું. "તાબડતોબ જાકે ઓલા કંદોઈકું ઓડર દે દેના. થોડા અશોપાલવ લાકે આંગણોમેં લગા દેના ઔર બધેકું બુલાકે મીઠાઈ..."

તેજને ટકોરો! રામચરણ એક નાનો શો મંડપ બનાવ્યો. રાતના બે પેટ્રોમેફ્લ્સ લાવી અજવાણું કર્યું, લોકોને બોલાવ્યા. મીઠાઈઓ હેંચી, રામચરણમાંથી મોરી રાત સુધી ચોપાઈઓ ગાઈ.

કેવું રામરાજ્ય હતું તે વખતમાં! સૌને ખબર કે રામચરણને લાખ રૂપિયાની લોટરી લાગી છે, બધા પૈસા એક ગુણીમાં અંદરની કોટીમાં પડ્યા હતા પણ પહેલાની જેમ જ રામચરણ ભય વગર ધર ખુલ્લું મૂકી ફરતો. પાસે જોઈએ તે બધું હોય અને લઈ જશે તેવી બીક કે પરવા ન હોય તો માણસ કેટલો સુખી થઈ શકે છે?

એક દિવસ રામચરણ બાપાજી પાસે આવ્યો. "બાબુજી, લઘમી આઈ તો ના તો નહી બોલ સકા. મગર કરું કર્યાં હિસસે? સોચા તો ખૂબ! હમે સમજ નહિ આવત ક્યા કરેં. અબ ઐસા કી હમે કલ જાના હૈ હમારે ગાઉં. ભગવાની કિપાસે હમારે ભાઈ કા લગન હૈ. બાબુજી, આપ કિપા કંકે કુછ રાસ્તા હુંદ દીજિયે કિ હમ ઈતને પૈસેસે ક્યા કરેં."

લઘનલાલ અને લઘનકી માને અહી જ રાખી રામચરણ ઉપરી ગયો. થોડા દિવસે ખબર પડ્યા કે રામચરણ બીજાં લગન કરીને નવી વહુ સાથે બુધવારે આવે છે. લઘનકી માંએ બારણો કૂલતોરણ લગાડ્યા. લઘન માટે એક નવું ભૂરું ખમીસ લીધું. પોતે એક બે નવા કંગન અને બાજુબંધ લઈ આવી. વરધોડિયાંને આવકારવા તૈયાર.

સ્ટેશનેથી થોડાગાડી કરીને રામચરણ તાર ઓફિસે આવ્યો. વામાં વાત ફેલાડી. અમે પાછલી ઓશરીએ જઈ ને ઉભા. રામચરણ ગાડીમાંથી ઉતર્યો, પછી એની 'બહુ' ધૂમટો તાડી ઉતરી. લઘનકી માં બારણો સામૈયું કરવા ઉભી હતી. રામચરણ લઘનલાલને જોઈ કર્યું, "અરે, લઘનલાલા, મૈં તેરે લીએ નઈ માં લે કે આયા હું." આ સાંભળી લઘનકી માંની કમાન છટકી અને રૂપ બદલાઈ ગયું. "મેંને તુખારે લઘન કો ક્યા હુંદ દીયા કિ ઉસકે લીએ નઈ માં લે કે આયે?" બાજુમાં એક ધારદાર

કિશોર રાવળ

25

ફરસી પરી હતી તે લઈ તેણે રામચરણની છાતીમાં રોપી દીઘો. સમજાય નહિ તેવો લાઉડ-સ્પીકરનો એક ચિલ્ડર મેં સાંભળ્યો.

મને કંઈ સમજ પડે તે પહેલાં મારાં બા મને ફસડીને અંદરના ઓરેડે લઈ ગયા.

બાકીની વાત બે દિવસે બાપાજી પાસેથી સાંભળવા મળી.

જેવો રામચરણ નીચે પડ્યો એટલે નવી વહુએ દોરીને લાછનને પોતાની ગોદમાં લઈ ઢાકી દીઘો. લાછનકી માંએ નવી વહુને પેલી થેલી દેખાડી અને કહી દીંહું કે "આ પૈસા તારા, સાંચવજે." પોલિસ લાછનકી માંને લેવા આવ્યા ત્યારે નવી વહુ લાછનકી માંને પગે લાગી, બોલી કે "લાછનની ચિંતા નહિ કરતાં, મને દીકરો મળી ગયો અને દીકરાની જેમ જ મોટો કરીશ."

ધર સમેટી, પૈસા અને લાછનલાલને લઈ નવી મા એને દેશ જતી રહી. રામચરણનો એક દોસ્ત દેશમાંથી પતું આવે ત્યારે તેમાંથી તેમનાં ખબર લાવે. સાંભળ્યું છે કે લાછન અને તેની મા બહુ આનંદથી રહે છે અને સૌ સારાં વાનાં છે.

તકલીફ એક બાપાજીને થઈ. પણ તેમનો સ્વભાવ સ્થિતિસ્થાપક એટલે તેમણે ડેક્કટર કાણેને પકડ્યા અને મરાઈ શીખવા માંડ્યા. "મી ચાંગલા, તુમી ચાંપલા..." ખાલી શિવરાત્રિને દિવસે એક ભાંગની ખોટ સાલતી, નિસાકા નાખતા એ રા-મચરણને યાદ કરતા..

મનું ભગવાન કહી ગયા છે કે વારે તહેવારે સ્ત્રીઓને થપાટ મારવી જરૂરી છે અને બહારના માણસો કુટુંબની વચ્ચે તરખડ મચાવે તેને તો વાર તહેવાર જોયો વગર પણ નિખારવા જોઈએ. એમણે તો આ બધું ઉચ્ચ છંદોબદ્ધ સંસ્કૃતમાં, શલોકના રૂપમાં કહું છે એટલે એ વધુ માનનીય લાગે. મારું સંસ્કૃત નબળું એટલે એટલી છટા મારા શબ્દોમાં નહિ જ આવે માટે માફ કરશો. સ્ત્રીઓ વિભેનો મારો અનુભવ તેમના અનુભવથી જૂદો જ છે પણ બાકીનું અરદું તો સાચું અને ગળે ઊતરી જાય તેવું એટલે મારું લોહી ઉકળી આવે અને સહું ન જાય કે બહારનો અને તે પણ પરદેશી માણસ કુટુંબમાં વિભવાદ પાડે!

માંડીને વાત કરું. હું અને કનુ પિતરાઈઓ થઈએ. હું કદાચ તેનાથી બે-ત્રાણ મહિને નાનો હોઈશ કે એ મારાથી. કંઈ બહુ યાદ નથી અને કંઈ ફેર પણ પડતો નથી. હું રહું ભાવનગર અને તે રહે અમદાવાદ. અમારે મનમેળ ગજબનો. જરા ફેર એટલો જ કે તેને કોઈ અમદાવાદ વિસે ઘસાતું બોલે તો ન ગમે અને મને ભાવનગર પણ એવું જ વહાલું. પણ આટલા વર્ષે એક કબૂલાત તો મારે કરવી જ રહી કે છાનામાના મુસલમાનની રૈકડીએ જઈને આમહેઠ ખાવી હોય તો તે અમદાવાદમાં સહેલું. ભાવનગરમાં

કિશોર રાત્ન

કરવા જાંઅ તો લારીવાળો રફ્ઝિક જ કહે 'એવા, રતિભાઈને પૂછ્યું છે? નહિ તો મને ઠપકો મળો' એટલે આપણે ઉભી પુંછડીએ બાળીએ.

કનું ભાવનગર આવે એટલે અમે બણે સાથે ફિલમ જોવા જતાં. બાપાજી પોસ્ટમાસ્તર અને પોસ્ટઓફિસના બેએક પટાવાળા પોસ્ટોફિસ ઉધલે ત્યારે સાંજે સિનેમામાં ડેરીપરની દૂધાંઠી કરે. એક પેલેસ સીનેમામાં અને બીજો સ્ટાર સીનેમામાં એટલે અમને એ લોકો જુએ એટલે ટિકિટ લેવાની જરૂર જ નહિ. પણ તે વખતનો એક વણલખેલો કાચદો કે 'થ્યેટરથી નીકળી જવું પાંશરું ધેર' એટલે ફિલમ જોઈને તડકા મારતા, હાથમાં હાથ પરોવી ફિલમનું પૂછુકરણ કરતાં ક્યારેક તો ઘરની પેલી બાજૂ અડવો માઈલ પહોંચીએ ત્યારે ખબર પડે કે ધર ચૂકી ગયા.

બહાર નીકળિયે તો ખાલી શીંગ ચણા સિવાય કંઈ ખવાય જ નહિ. એમાં ય પાણીમાં જેનો લોટ બાંધ્યો હોય તે તો નહિ જ, કોઈ અરી જાય તો આભદ્રાટ લાગી જાય અને બ્રાલણો માટે સારું નહિ. દૂધે બાંધેલા લોટમાંથી બનાવેલી વસ્તુઓ પવિત્ર. પણ ગાંધીયા જેવી વસ્તુ દૂધમાં બરોબર થાય નહી કે મોંઢી પડે. એટલે ભાવનગરનાં એક પરશુરામ ગાંધીયાવાળાએ કિભિયો કર્યો. તેણે કેળના થડને નીચોવી તેમાંથી પાણી કાઢ્યું અને તે ગાંધીયા બનાવવા વાપરવા લાગ્યો. કહે કે આ કૂવાનાં પાણીના બનાવેલા નથી એટલે એમાં આભદ્રાટ ન લાગે. ગાંધીયાના પ્રેમીઓને આ વાત ગાંધીયાની જેમ ગળે ઊતરી ગઈ અને ગાંધીયા જાહેરમાં ખાવા શરસ્વોકૃત બન્યાં.

પણ આડી વાતે નીકળી ગયો. કહેવાનું એ કે કંઈ બહારનું ખાવાનું ખાવાની ટેવ તો શું પણ વિચાર જ ન આવે. એવા ઉડા સં-ક્ષારો. તો અમે 'સ્યાઈ સ્મેશર' જોઈને નીકળ્યા. પેલેસ શિયેટરની બહાર નીકળો એટલે નરોતમ ચેવાવાળાનો થડો. કનું કહે 'કિશોર, બેળ ખાણું?' "બેળ એટલે?" "લે એ તો ચાખવો જ જોઈએ. ચાલ. તારી પાસે કેટલા પૈસા?" બોલતા નહિ કે આ અમદાવાદીની ખાસિયત છે. તેણે પોતાના ગજવાં પહેલાં ખાલી કર્યા. એક આનો અને બે પૈસા નીકળ્યા. મારી પાસે એકાદ આનો નીકળ્યો. "ધણા, ધણા"

જઈ ને ઉભા થોડે દૂર સ્યાઈ સ્મેશરની જેમ ચારે બાજૂ વિહંગાવલોકન કર્યું, જમીન ઉપર ઉભેલા પક્ષીની દૂધીએ. કોઈ મામા-માશીનો, કોઈ જાણબેદુ ધૂપાંને જોતો નથીને કે આ બ્રાલણ બટુકો કયાં વટલાવા ઉપદ્ધયા. પૂરી ચકાસકી કરી, સ્ટોલ ઉપરથી બીજા માણસોની લીડ ઓછી થઈ એટલે હિભ્મતથી આગળ ધયા. કનુએ બે આના ધર્યા. "બે બેળ આપજો" મને હૈયે ધબ ધબ થાય પણ કનુનો આત્મવિશ્વાસ ગજબનો. અમદાવાદનું શિક્ષણ ને!

"શું શું નાખું?"

"બધું જ"

"કાંદા? દાડમ? આમલીની ચટકી? મીઠી ચટકી?" બધાની હા પાડતા આવ્યા. હું તો મોટી આંખે જોયાં કરું. પિત્તળના ચ્યકતા ખૂમચાઓમાં સેવ, ફરસી પૂરી, તાજાં કાપેલાં કાંદા, ગીણા તીખાં ગાંધીયા, ચેવડા, દાડમના દાણાના પિરામિડો, અને એ બધાના શિખરોના ટોપકા રૂપે આખા લીબુઓ કે લીલાં મરચાં ખુતાદેલાં. હુકાન ઉપર બે કિટ્ડસન લાઈટ ઝગમગો. એક ઉડા વા-સણમાં હાથના બૂકડાઓ ભરીને બધી વસ્તુઓ લેગી કરી, ઉપર બે ત્રણ જાતની ચટકાઓ છાંટી અને પણી હાથેથી બધાં મિફ્સ કર્યા. છાપાંનાં કાપી રાખેલા કટકાની થઘીઓમાંથી બે કાગળ કાઢી અડવા ભાગે બેણ વહેંચી ગોળ પરીકાં વાયાં અને ઉપરથી ટિંગાડેલ દીરીના દામાંથી એક ધાળો કાઢી ફરતો વીટ્યો. બજેને એક એક દરો પકડાવી દીધો. જાણું નથી કહેતો. ભાવનગર જાઓ તો નરોતમ ચેવાવાળાની બેળ જરૂર ચાખજો.

કનુ-કિશોરની અમારી જોડી. અમદાવાદ જઉ ત્યારે જૂના પોયુલર સાયન્સનાં અંકો ઉથલાવીએ. પાર વગરના ચિત્રો જોતાં લેખિત ભાષાની જરૂર શું છે તેવું થઈ જાય. નવાં નવાં નુસખાઓ કરીએ. કનુએ ગરગડી લગાડીને બીજે માળેથી નીચે ફળિયા. સુધીની એક લિફ્ટનો ઉપયોગ અને ફળિયામાંથી ગલુડિયાની ગેરકાયદે આચાત કરવામાં કરતા. ગલુડિયાં સાથે રમીએ અને જેવાં કોઈના પગલાં સંભળાય એટલે ટોપલીમાં ગલુડિયાને મૂકી સર સર પાછાં સરકાવી ડાયાંડમરાં થઈને ઠાવકે મોઢે બેસી જતા.

ત્રણ દરવાજે આવેલી મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુણેની જૂની ચોપડીઓની હુકાનમાંથી '૧૦૦૧ ધરગઢ્યુ જડીબુઝીઓ'ની એક ચોપડી મળી ગયેલી. તેમાંથી વાંચીને જ, જેમ માણસો પથારીમાં પડ્યા પડ્યા અને જરા પણ ભીના થયા વિના તરતાં શીખે છે

કિશોર રાવળ

27

તેમ, મનમાં જ પીપરમેટ, ચોક્લેટ, ફિટાકડાનો દારુ, ચામડી ઘોળી કરવાની દવા, આંખનાં ટીપાં, રાજના ભડકા, સાબુ, સ્નો, દંતમંજન વગેરે બનાવતા શીખ્યા. એમાં કોઈ દયાળું દવાવાળો મળી ગયો અને પોતાશ, ગંધક, સ્ટીઅરિક એસિડ, કોસ્ટિક સોડા એવું અમને વેચતો અને વાંચેલી થીઅરી સાચી છે કે નહિ તે પુરવાર કરવા થોડી તકી મળી. ત્યાર પછી કુટુંબને કદિ સ્નો કે દંતમંજન ખરીદવાની જરૂર નથી પડી. સાબુ બનાવતા એક હિં કોસ્ટિક વધુ પરી ગયો અને એક સાથે ત્રણ ખમીસો અને બે ઘોલિયાં અકાળે જળી ગયા એટલે સાબુ બનાવવા માટે અમારા પર બંધણી મૂકાણી! બેરિયમ નાઈટ્રેટ અને સ્ટ્રોન્શિયમ કાર્બોનેટ પણ ક્યાંકથી મેળવ્યા અને ભલકાવાળી લીલી, લાલ, પીળી આતશબાળ્યો પણ બનાવી.

એક વખત નાઈટ્રો-ગિલસરીન વિષે ક્યાંક વાંચ્યું અને દુનિયાનો સૌથી સ્ફોર્ટક પદાર્થ કેટલો ખતરનાક છે તે વિષે જ્ઞાન મળ્યું. તેમાં એક દિવસ 'નાઈટ્રો-ગિલસરીન કેમ બનાવશો?' એવો એક લેખ મળી ગયો. ધરમાં ગિલસરીન તો હતું જ ગળાના કાકડા ઉપર ચોપડવા માટે. પેલા દવાવાળા પાસેથી નાઈટ્રિક અને સલ્ફયુરિક એસિડ મળ્યાં. સ્યુચનાને અનુસરીને બહાર ખુલ્ખામાં જ કુરી પાસે એ વિષ પૂરો કર્યો અને સિધ્યાંત પ્રમાણે તો પેલી લાંબી ભૂરી બાટલીમાં એક કપ જેટલો નાઈટ્રો-ગિલસરીન તૈયાર થયો. વાંચેલું કે નાઈટ્રો-ગિલસરીન જરા પણ હલી જાય તો ઘડકો થાય અને ફૂફૂરીની ફેંકટરી ઉરી જાય અને ત્યાં કામ કરતા માણસોના આંગણાં ઉત્તરમાં અને અંગૂઠા દક્ષિણમાં જઈ પડેલા. એટલે એકાદ કલાક નાઈટ્રોગિલસરીનને જોતા બેઠા. અટ્યારે છે તેવી જ અપરંપાર જીજીવિષા તે વખતે પણ હતી અને પરિણામે લાંબા ડાંડાથી બાટલી નીચે ઢોળી નાઈટ્રોગિલસરીન ધૂળ ભેંગું કર્યું અને એક "હાશ બચી ગયા" એમ હાશકારો બેંચ્યો.

આમ બાળપણનો પૂરો આનંદ એક બીજાના સંગે માણસતા હતા તેમાં પેલો પરદેશી થોમસ આલ્વા એડિસન વચ્ચે આવ્યો. 'કુમાર' માં 'મેન્લો પાર્કનો જાહૂગર' કરીને એડિસન ઉપરનો એક લેખ વાંચ્યો અને ફિદા થઈ ગયા! વિજળીની બર્તી, ગ્રામ-જૈન, અને સૌથી સરસ તો સીનેમાની શોધે અમને નચાવ્યાં-અને એ લેખના અંતે તેના મૃત્યુની વાત જાણી બે ટંક જલાનિ અનુભવી.

મનુભગવાને સંસ્કૃતમાં બહુજ વિગતથી અને પૂરા તર્કથી સમજાયું છે કે દરેક માણસ મૃત્યુ પછી ફરી ફરી જન્મ લે છે અને અમુક કઠણ પરીક્ષામાંથી પાસ થાય ત્યારે જ મોકને પામે છે. આ પરીક્ષાઓ મેટ્રિકની પરીક્ષા કરતાં પણ આકરી હોય છે અને મોટા ભાગના માણસો જનજન્માંતરના એ ચક્કરોમાંથી નીકળી નથી શકતા. મેં કહું તેમ મારું સંસ્કૃત બહુ ઉંચું નહિ અને હું તે વખતે નાનો પણ હતો, એબીસીરી પણ તાજેતરમાં જ શીખેલો. પણ દાદાએ, બાપાજીએ સંસારનાં આ સત્યો સાદી સરળ ભાષામાં શીખડાવેલા.

એમાં મારી અને કનું વચ્ચે મતભેદ થયો. હું કહું કે એડિસને પુનર્જીન્ય લઈને મારા શરીરમાં જન્મ લીધો. કનું કહે કે ના, એ પોતે જ એડિસનનો અવતાર હતો. બે વર્ષ સુધી એ અંટસ એવો પરી ગમી કે બજે પોતાને એડિસન માનતા અને નીચી કક્ષાના માણસથી દૂર રહેતા. એક બીજા સાથે બોલવાનું પણ જરૂર પૂરતું કરી નાખ્યું.

જનુભાઈન થયું કે 'વિગ્રહ' નો અંત લાવવો જોઈએ. તેમજો અમેને બજેને બોલાવ્યા. થોડી વાર બીજી વાતો કરી તેમજો કહું. "તમારા બે વચ્ચે એક હરિફાઈ કરીએ. તમે બજે દિવાલ તરફ ભો ફેરવી ઊભા રહો. હું આ એક ધંટી વગાડીશ. સાંભળતાં જ તમારે તમારો જમણો હાથ ઊચો કરવાનો. જેનો હાથ પહેલા ઉપર જાય તે જીતે અને તેને ઈનામમાં એક પીપરમીટ આપીશ." અમે બજે ઊભા રહ્યા, કાનો સરવા કરીને. એક ઝીંકો રણકાર સંભળાયો અને અમારા હાથ ઊચા ગયા. જનુભાઈ ખડ્યાટ હસી પડ્યા. "ગાંડિયાઓ, તમારા બેમાંથી કોઈ એડિસન નથી. એડિસન તો બહેરો હતો અને તમને સાંભળવામાં કઈ તકલીફ નથી. આ લ્યો, બજેને એક પીપરમેટ!" આમ સુલેહ થઈ.

પણ મારા નાના ભાઈ રમેશને ખબર પરી એટલે એણે એક શંકા ઊભી કરી. "માણસ ફરી વખત જન્મે તો એની ખોડખાંપણ વગર જ જન્મ લે એટલે તમને સંભળાય તેથી તમે એડિસન નથી એમ તો કેમ કહેવાય?" પાછો હોળો!

પણ જનુભાઈની વાતને એક બીજું અનુમોદન મળ્યું. ક્યાંક વાંચતા માલૂમ થયું કે અમારા બજેના જન્મ પછી જ એડિસનનું મૃત્યુ થયેલું એટલે બીજા કોઈ ભાગયાળીને જ એડિસને લાલ આપ્યો હશે. અમે બજે નાસીપાસ થઈ ગયા અને સુલેહ કાયમી રહી. એટલે એડિસન વચ્ચે આવ્યો અને જગડો કરાવ્યો એ વાત તો સો ટકા સાચી પણ એમાં એનો પણ શું વાંક? ક્યારે મરવું એ ક્યાં કોઈના હાથની વાત છે? અને એનો વાંક કબૂલીએ તો પણ એને થપાટ મારવા ક્યાં જવું? જીવનના પ્રશ્નો કેવા કઠિન હોય છે?

કિશોર રાવળ

28

મારો કક્કો K-Script

કિશોર રાવળ

પ્રાસ્તાવિક

આજે કમ્પ્યુટર અને ઈટરનેટને લીધે સંદેશાંખોની આપલે વધી ગઈ છે. દેશદેશાંતરો વાંધીને જલ્દી, વિના મૂલ્યે થતી આ સંગવડતાથી ખૂબ જ અનુકૂળતા થઈ ગઈ છે. પરિણામે સૌ કંઘુટર વાપરનારાઓ અંગ્રેજ કીબોર્ડથી પૂરા પરિચિત છે. ખાલી ગુજરાતીમાં લખવું હોયતો મુંજવણ થઈ પડે.

ગુજરાતીમાં (અને હિન્દી, મરાઠી, બંગાળી વગેરેમાં પણ) બે મોટી આડખીલીઓ છે. એક કીબોર્ડ અને બીજાં ફોન્ટ. કમ્પ્યુટરની બધી રમત આંકડાઓની છે. કી દબાવો એટલે કીબોર્ડ એક આંકડો કમ્પ્યુટરને મોકલે. કમ્પ્યુટર એક આંકડો સ્કીનને મોકલે એટલે એક અક્ષરની આદૃતિ દેખાય.

કીબોર્ડ પર બધા અક્ષરો અંગ્રેજમાં લખેલા હોય. એટલે ગુજરાતી ટાઇપ કરવા માટે કંતો કોઈએ ગુજરાતી કીબોર્ડ બનાવવું પડે અથવા તો એક કીબોર્ડનો નકશો બનાવવો જોઈએ કે ક લખવો હોય તો 'K' દબાવો અને ખ લખવો હોય તો 'K'. હવે કીબોર્ડની પ્રકૃતિ એવી છે કે K દબાવો એટલે ૭૫નો આંકડો મોકલે અને મોટો કે દબાવો તો ૭૬ મોકલે. અંગ્રેજમાં ૨૬ નાના અને ૨૭ કેપિટલ અક્ષરો વપરાય છે. ગુજરાતીમાં આખા અને અર્ધા વ્યજનો, સ્વરો અને સ્વરોની નિશાનીઓ, જોડાક્ષરો, અનુસ્વાર, રેફ વગેરે આવે અને કઈ કી કોઈ આદૃતિ માટે વાપરવી એ અટપણું થાય તે સ્વાભાવિક છે. એક વખત યાદ રહી જાય એટલે પછી ગાઢું ઉપડે.

ફોન્ટ એટલે એક કોડો જેમાં ૧ થી ૨૫૫ આંકડા સામે અક્ષરોની આદૃતિઓ આપી હોય. અંગ્રેજ ફોન્ટમાં ૭૫ સામે 'K'ની આદૃતિ હોય અને ૭૬ સામે 'K'નીઆદૃતિ. ગુજરાતી ફોન્ટમાં ૭૫ સામે ક હોય અને ૭૬ સામે ખ હોય. એટલે ૭૫નો આંકડો અંગ્રેજ ફોન્ટ વાપરીને 'K' દેખાડે, ગુજરાતી ફોન્ટ વાપરતાં ક દેખાડે. હવે અંગ્રેજમાં આ આંકડાઓ અને એની સામે કયો અક્ષર એ માટે એક દીર્ઘ અપનાયું છે એટલે કોઈ પણ અંગ્રેજ ફોન્ટ બદલો તો પણ અક્ષરો બદલાય નહિ. ૭૫ હમેશા 'K' જ દેખાડશે. ગુજરાતીમાં જેને જેમ ફાયા તેમ ફોન્ટ યોજયા એટલે કોઈ ફોન્ટ 'ક' માટે ૭૫ વાપરે અને કોઈ ૧૦૨ વાપરે. પરિણામે બનેમાં નાનો કે દબાવવાથી 'ક' નહિ છ્યાય. જૂદા જૂદા ફોન્ટ માટે જૂદી કી દબાવવી પડે એટલે દર ફોન્ટે લખનારે જૂદી પદ્ધતિ અપનાવવી પડે.

આ માટે અહિ એક નવો માર્ગ રજુ કરું છું જેથી નાના મોટા લખાણો, કવિતાઓ, નોંધોની ગુજરાતીમાં છૂટથી આપલે થઈ શકે. અને આમાં આડેઘડ ઘડાયેલા ફોન્ટથી લાચારી ન અનુભવવી પડે.

ઉક્લ

આ ઉક્લના બે ભાગમાં છે

એક. અંગ્રેજ અક્ષરો વાપરીને જ ગુજરાતી લખવું અને તેમાં અમુક સાદા નિયમો વાપરીને 'સોડા' અને 'સોઢા' જેવા તફાવતો ચોક્કસાઈથી રજૂ કરી શકાય. આ નિયમો એક કોઈમાં નીચે દર્શાવ્યો છે અને તેની પાછળ અપનાવેલા કાયદાઓ રજુ કર્યા છે. આમાં અંગ્રેજ અક્ષરોથી પરિચિત કોઈ પણ માણસ આસાનીથી વાંચી શકે. કોઈ અને સરખજા

બે. આ સાથે તમે ડાઉનલોડ કરી શકો એવો સોફ્ટવેર આપ્યો છે. તે વાપરી ઉપર દર્શાવેલ રીતે અંગ્રેજમાં ટાઇપ કરેલી કૂતિઓને ગુજરાતી લીધીમાં જૂદા જૂદા ફોન્ટ વાપરી જોઈ શકશો, છાપી શકશો કે ઈ-મેઈલથી મોકલી શકશો. હાલ પૂરતા તો એક 'ગોપિકા' ફોન્ટ અપનાવેલા છે. બીજા ફોન્ટ માટે '.fi' ફાઈલ જોઈશે. થોડા ફોન્ટ માટે તે ઉપલબ્ધ છે અને બીજાં માટે બનાવી શકાય. પણ એ વિષે પછી વાતો કરશું.

કિશોર રાવળ

29

અક્ષરોનો કોઠો

	આના માટે	આ ટાઈપ કરો
સ્વરો માટે	અ આ ઈ ઈ ઉ ઊ	a, A, i, I , u , U
	એ એ ઓ ઓં	e, E, o, O , R
અનુસ્વાર માટે		^
વંજનો માટે	ક, ખ, ગ, ધ	k, kh, g , gh
	ચ, છ, જ, ઝ	ch, chh, j ,z
	ટ, ઠ, ઢ, ઙ	t, th, d, dh, N
	ત, થ, દ, ધ, ન	T, Th, D, Dh, n
	પ, ફ, બ, ભ, મ	p, f, b, bh, m
	ય, ર, લ, વ	y, r, l, v
	શ, ષ, સ, હ, લ	sh, S ,s, h, L
	શ્ર	Gn

શીખવા માટે થોડા પાઠ

Using basic vowels (a, i, u, e, o) and consonents (k, kh, g, gh, ch, chh, j, z, t, th, d, dh, n, p, f, b, bh, m, y, r, l, v, sh, s, h) just as they are used in English

અમર, ઈશ, ઉપર, એક,
કેસર, ખુશ, ગુરુ, ઘર,
ચેલો, છેલ, જોડ, જુલ,
ટક્કર, ઠક્કર, ઢોલ, નયન,
પરેશ, ફોટો, બોર, ભેગો,
મરમ, યોગ, રેત, લહેર,
વન, શોર, કિશોર, હતો,

amar, ish, upar, ek,
kesar, khush, guru, ghar,
chelo, chhel, jod, zul,
takkar, thakkar, dhol, nayan,
paresh, foto, bor, bhego,
maram, yog, reT, laher,
van, shor, kishor, haTo,

Adding long vowels (A, I, U, E, O)

સાકર, રીત, ગૂઢ, પૈસો, સૌરભ
આકાશ, ઈંડાન, ઉગમ, ઐરાવત, ઔરસ

sAkar, rIT, gUdh, pEso, sOrabh
AkAsh, IshAn, Ugam, ErAvaT, Oras

Using T, Th, D, Dh, N, L, S , Gn

તાર, થામ, દામ, ધામ,
પાણી, પાણી, શેષ, જ્ઞાન

TAr, ThAm, DAm, DhAm,
pANI, pALI, sheS, GnAn

કિશોર રાવળ

30

Using ^ for અનુસ્વાર

અંતર, પિજું, કું, ભૂંડ, ગેડો,

a^Tar, pi^jaru^, ku^d, bhU^d, ge^do,

Using R for ઝી

જ્ઞાનિ, કૃપા, કમ, વૃત્ત, દદ્ય

RSi, kRpA, kram, vRT, hRDay

જોડાકરો માટે જેમ બોલાય તેમ વંજનો જોડવા

પ્રકાર, પર્યાય, અક્ષર, પરસ્પર,
વ્યથા, સસ્તું, આવ્યો, વરસ્યો, અશ્વ,
અશ્વત્થામા, પથ્થર, મુદ્રા,
સિદ્ધાંત, વશિષ્ઠ, આશ્રય

prakAr, paryAy, akshar, paraspars,
vyathA, sasTu^, Avyo, varasyo, ashv,
ashvatThAmA, paThThar, muDDo,
siDDhA^T, vashiSt, Ashchary

GujWritey

ગુજરાતી માટેનો સોફ્ટવેર

આ એક સોફ્ટવેર છે જેનાથી તમે કેન્દ્રિકતમાં લખેલી વસ્તુ એક જ કી દબાવી ગુજરાતી લિપીમાં બદલાવી શકો છો. www.kesuda.com પર જાઓ અને ત્યાંથી Help click ક્લિક કરી GujWritey કેમ રોઝનલોડ કરવું અને ઈન્સ્ટોલ કરી વાપરવું તેની વિગતો આપી છે.

	ટ્યુકડાં કાબ્યો
	<p>જંગાલ (નરેન્દ્ર પંડ્યા)</p> <p>જંગાલ વચ્ચે કેસુડાંના ફૂલોથી અમિન શીતલ.</p>

કિશોર રાવળ

31

	<p>વીજ (નરેન્દ્ર પંડ્યા)</p> <p>વીજ જબૂકે ને ઉજાળે અંધારું, જબૂકે ગામ!</p>
	<p>કુંગરા (નરેન્દ્ર પંડ્યા)</p> <p>નદીઓ વહે: નાય કુંગરા: નીચે લીલી જાજમ.</p>
	<p>આરતી (નરેન્દ્ર પંડ્યા)</p> <p>પ્રાતઃ આરતી: વાગે ઘંટઃ નગારઃ જાગે દેવતા.</p>
	<p>ગુલાબ (નરેન્દ્ર પંડ્યા)</p> <p>જન્મ કાંટામાં: દેહ મખમલનો: પાગલ વિશ.</p>
	(પ્રીતમ લખલાણી)
	<p>સ્ફુરે ફૂટ્ઝના ભાવતાલ વિનાનો આનંદ એટલે જ પંખીનો માળો</p>
	(પ્રીતમ લખલાણી)
	<p>બંધ હોઠ એટલે</p>

કિશોર રાવળ

32

બંધ કિતાબ	
	<p>(ગ્રીતમ લખલાણી)</p> <p>પરિવારમાં લડવું તેના કરતાં મરી જવું શું ખોણું? એ વિચારે જ કદાચ પતંગ ટેલિફોનના તાર પર કૂદી આત્મહત્યા કરી નાખતી હશે!</p>
	<p>(જયોતિ ગાંધી)</p> <p>તમે ... અમે તમે શરદનો તડકો કૂણો અમે પારિજ્ઞાતકનું કૂલ તમે પૂનમનો ચાંદ સલૂણો અમે વાદળિયુંની ઝૂલ.</p>
	<p>(જયંત મહેતા)</p> <p>વાડે ઊભા થોર, પડોશીની મૈનીના રખવાળ!</p>

કિશોર રાવળ

33

શર્બતકીમ
કનક રાવળ

તૈયાર આઈસકીમને જરા વિરામ આપવો હોય તો આ નવી રીત અજમાવી જુઓ. સહેલો, ઝટપટ અને ઓછી કેલોરી! ૧૦ જણાને ખુશ કરો તો દરેકને ઉર્દૂ ૧૦ કેલોરી આવે!

શર્બતકીમ

કમ પ્રમાણ માપ સામગ્રી

૧ ૧	૧૪-આઉન્સ કેન કન્ડેંસ મિલ્ક	
૨ ૧	૧૨-આઉન્સ કેન ઈવાપોરેટેડ મિલ્ક	
૩ ૧/૨	કૃપ લેમન કે ઓરેન્જ જ્યૂસ	
૪ ૧	૮-આઉન્સ ફૂલ વિષ્પ	
૫	મનગમતું એસેન્સ	
૬	મનગમતો રંગ	

થોડાં સૂચનો

૧ એસેન્સ	રંગ	ફૂલ
૧ ૧/૨ ચમચી વનિલા		મોસંબી, સંતરાં, ચીકુ
૧ ૧/૨ ચમચી વનિલા	આછો પીળો	પાઈનેપલના ટુકડા
૧ ૧/૨ ચમચી રોજ	ગુલાબી	

ઉપરનું બધું હેન્ડ-મિલ્કસરથી એક સરખું મેળવો. બે ૨૮ આઉન્સના ડબામાં સરખે ભાગે વહેંચી રેડી ફિઝમાં ૧૨ કલાક રાખી મૂકો.

કિશોર રાવળ

34

ભજિયાં

ભજિયાં એટલે ભાંગયાનો ભેરુ, થાક્યાંનો આઘાર. ગમે ત્યારે, ટુંકી મુદ્દતમાં તૈયાર થઈ શકે. ગરમાગરમ, બધા સ્વાદોને અનુકૂળ. એક બટકે ખવાય તેવી સાઈઝ. બટેટા, કાંદા સૌને ફાવે. ઋષ્ટુમાં કાચી કેરી વાપરો, અધકચરી કેરી વાપરો. ગળ્યું ખાવાનો ચટકો હોય તો પાકી કેરી કે કેળાં, તીખું તમતમતું ભાવે તો સરસ ચીડીયાં મરચાં લો. વાયુની બીક લાગે છે? મારાં ભાબી કહે "નાખો અજમો, તો થાય હજમો". આ ખાટી-મીઠી-તીખી-તૂરી વાનગીઓ માણો!

આજના કાયદાઓનું પુનરાવલોકન અનિલ કાણે

હું જ્યારે રત્નાગિરીમાં પ્રોજેક્ટનું કામ કરી રહ્યો હતો ત્યારે ક્યારેક ક્યારેક ત્યાંના પંડિતોને મળવાનો અવસર મળી જતો. એક ફડકે ગુરુજી કરીને વેદાભ્યાસી ગૃહસ્થ તાં રહેતા હતા. ખરા અર્થમાં સંન્યાસ લઈ ચૂક્યા હતા. એકલા રહેતા, ફક્ત બીજા માટે જ જીવતા હતા એવું સ્વાજ્પન્ધો કહી શકાય.

એક વાર સાંપ્રત (Contemporary) સમાજની વાત નીકળી ત્યારે તેમણે એક વાત એવી કરી તે વાતની અસર હજુ સુધી ભારા વિચારોને ડાઢોયા કરે છે. અમારા વચ્ચે આ પ્રમાણે સંવાદ થયો.

મેં પૂછ્યું "સમાજમાં ગુનાખોરીનું પ્રમાણ પહેલા પ્રાચીનકાળમાં હતું તેના કરતાં આજે વધી ગયું છે કે નહિ?"

"જરૂર વચ્ચું છે."

"આનું કારણ શું હોઈ શકે? માણસ જાતિના મનોવૈજ્ઞાનિક વ્યાપાર અને સ્વભાવમાં તો કોઈ મૂળભૂત પરિવર્તન થયું નથી પછી આમ કેમ થયું?"

"પાશ્વમાત્ય વિચારસરણીનું આંધળું અનુકરણ તેનું કારણ છે" તેમણે સમજાવ્યું. "પાશ્વમાત્ય વિચારસરણી પ્રમાણે એટલે કે તેમના ન્યાયશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો (Jurisprudence) ના પાયાના નિયમ મુજબ 'સો ગુનેગારો છૂટી જાય તો પણ વાંધો નહિ પરંતુ એક પણ નિર્દ્દીષ દંડાવો જોઈએ નહિ.' આ સિદ્ધાંતના અનુસરણથી હજારો ગુનેગારો આજ છૂટથી અને વટથી સમાજમાં ફરે છે અને તેમના કુકર્મા ચાલુ રાખે છે. હજાર માણસની હાજરીમાં કરાયેલી હત્યાના ગુનેગારો કોઈમાં છૂટી જાય છે. એવા બહાના હેઠળ કે 'કોઈ નવાજીયો કૂટાઈ ન જવો જોઈએ' એક સો ગુનેગારોને પોલિસ પકડી લાવે છે, તેમાંથી નવ્યાણું નિર્દીષ તરીકે જાતજાતના તર્ક-વિતર્ક કરીને છૂટી જાય છે. જવલે જ એકાદાને સજી થાય છે. આમ થતાં આવા ગુનેગારો પેદી જાય છે અને ખુલ્લેઆમ વટથી ફરે છે. આવી પ્રથા ચલાવી લેવાય જ નહિ. ચાંદકયના જમાનામાં ન્યાયશાસ્ત્ર આવું હતું નહિ. સમાજની એકાદ બે વ્યક્તિત્વનો ભોગ આપવો પડે, પણ જો તે અપરિહાર્ય (Inevitable) હોય અને આખા સમાજના હિતમાં તેમ કરવું પડે અને તેમ કરવાથી અનેક દૂષણોને ડામી શકાય તો બહુ મોટા હિતને ધ્યાનમાં લઈ તેમ કરવું પડે. શાસ્ત્રમાં એવું કહે છે કે:

કિશોર રાવળ

35

ત્યજેતેકમું કુલસ્યાર્થે
ગ્રામસ્યાર્થે કુલમું ત્યજેતું
ગ્રામ જનપદસ્યાર્થે
આત્માર્થે પૃથ્વીમું ત્યજેતું

આખા કુળના ભલા માટે વ્યક્તિત્વનો ભોગ આપવો, આખા ગામનું ભલું થતું હોય તો કુળનો ત્યાગ કરવો. આખા જનપદની ભલાઈ સંકળાયેલી હોય તો ગામનો ત્યાગ કરવો. જ્યારે આત્માનો અવાજ સ્પષ્ટ કહે ત્યારે પૃથ્વીનો (જીવનનો) પણ ત્યાગ કરવો. અહિ 'બહુજન હિતાય, બહુજન સુખાય' -ઝાડા માણસોના હિત માટે, સુખ માટે-નો સિદ્ધાંત વધારે જરૂરી છે.

આ કામ જેટલું સરળ દેખાય છે તેટલું સરળ નથી. કોનો ભોગ ક્યારે અને કયા સંયોગોમાં આપવો જોઈએ એનો વિવેક રાખવો લગભગ અસ્વભવ છે, ઘણા અનર્થી થઈ જવાનો સંભવ વધારે છે. છતાં સમાજના તાલ્લા અને બુદ્ધિમાન માણસોએ લેગા થઈને પરામર્શ કરીને આનો કોઈ ઉપાય કરવો પડશે. આ દૃષ્ટીએ જોતાં મુસ્લીમ દેશના કાયદાઓ વધારે ગ્રાહ્ય ગણી શકાય. ત્યાં પણ નવાણિયા કૂટાઈ જતા હશે પણ ગુનેગારનું પ્રમાણ નહિવત છે. આનું મુખ્ય કારણ કાયદાની બીક છે. ત્યાં કાયદાઓમાં છટકબારીઓ નથી, જેમાંથી વકીલો કલમોની આડશામાં ગુનેગારોને છોડાવી શકે છે. શંકાનો લાભ આપી છોડી મૂકવા એ અક્ષમ્ય છે. શંકા હોય અને નિઃશંક્યાશુદ્ધ પુરવાર ન થાય તો ઓછી સજ્જ થવી જોઈએ પણ સાવ છોડી મૂકવામાં આવે તે કેટલું વ્યાજબી છે? સો ગુનેગારોમાંથી નવ્યાશું મુક્ત થઈને ફરતા હોય અને વટથી કહે "જોઈ લીધું? તમે અમારું શું બગાડી શક્યા?" અને એથી વિષયક શરૂ થાય છે. જે જૂજ લોકો સાક્ષી આપવાની હિંમત કરે છે તેઓ પણ આગળ આવતાં બંધ થશે.

દેશનું રક્ષણ કરનારા જવાનો અથવા પોલિસના માણસોનું ઉદાહરણ લેતાં જણાશે કે આખા સમાજનાં રક્ષણ માટે તેઓનો કોઈ વાંક વગર ભોગ હરી દેવામાં આવે છે. કોઈ ભયંકર ગુનાખોરીને ડામવા માટે સંજોગવશાત્ર કોઈ નિર્દોષનો ભોગ લેવાઈ જાય તો સમાજના શુદ્ધિકરણના યજ્ઞમાં તેઓની આદૂતિ આપાઈ ગઈ એવું માની, તેમનું ગૌરવ કરી, તેમનું તર્પણ કરવું જોઈએ. આવી વ્યક્તિ પર જેમનો આધાર હોય, જેમનો યોગક્ષેમ આવી વ્યક્તિ ચલાવતી હોય તેવાની સંપૂર્ણ જવાબદારી રાજ્યે આવા સંજોગોમાં ઉપાડી લેવી જોઈએ. પરંતુ ગુનેગારોને તો નશ્યત પહોંચાડવી જ જોઈએ.

મને ફડકે ગુરુજીની વાતોએ વિચાર કરતો મૂકી દીધો છે. ચાષકયની બાબતમાં ઘણું તથ્ય હોય તેમ લાગે છે. સાથે સાથે આટલાં વર્ષોના પ્રયત્ન પછી બનાવાયેલા કાયદાઓ ગેરવાજબી હોય તેવું લાગતું નથી. કાયદાઓ પરિવર્તનશીલ હોવા જ જોઈએ. કાયદાઓ સમાજની સ્થીરતા માટે જ લોકોએ બનાવ્યા છે. કાયદાનું બીજું નામ ધર્મ છે, જેના વડે સમાજનું ઘારણ (સુસ્થિતિમાં ટકી રહેવું) શક્ય બને છે. તેને ધર્મ કે નિયમ કે કાયદાઓ કહેવામાં આવે છે. જો સમાજની સ્થિરતા કે શાંતિ જોખમમાં હોય તો કાયદામાં પરિવર્તન લાવવું જરૂરી છે. આપણે તે પ્રમાણે અનેક વખત કર્યું પણ છે. દા.ત. બાળવિવાહ, સતીમથા, બહુપનીતવ વગેરે. કાલબાબ થઈ ગયેલી રીત સરસ્મોને આપણે કાયદાઓ ધરીને તિલાંજલી આપી છે.

મનમાં એકવાર તો એવું થઈ જ આવે છે કે

- શું 'બહુજન હિતાય, બહુજન સુખાય' સિદ્ધાંત સ્વીકારવાનો સમય આવી લાગ્યો છે?
- શું આપણા દૂષિકોષામાં સમૂહણું પરિવર્તન લાવવાની જરૂર છે?
- આમ કરવાથી મધ્યપૂરો છંછેડવા જેવું થશે?
- કોઈ મોટો અનર્થ થઈ જશે?
- બહુ મોટા વળને અન્યાય થઈ જશે?
- આંતરરાષ્ટ્રીય ધરતીક્રિપ થઈ જશે?
- કે પછી સમાજમાં સુખશાંતિ વધશે?

આ બધા સવાલોના જવાબ માટે એક ધર્મચર્ચા, વિચારમંથન કરવાની જરૂર છે જ કે જેથી સંપ્રત કાયદાઓમાં સુધારા વધારા કરી શકાય. પ્રશ્નોનો કાયદી ધોરણે ઉકેલ કદાચ ન મળે તો પણ પરિસ્થિતિમાં કાંઈક સુધારો થાય. કોઈ નિર્દોષ દંડાય નહિ તે જોવું અત્યંત જરૂરી છે પણ વાતને એટલી હદે તો ન જ જવા દેવાય કે જેથી આખા સમાજને ગુનેગારો બાનમાં રાખી થથરાવ્યા કરે.

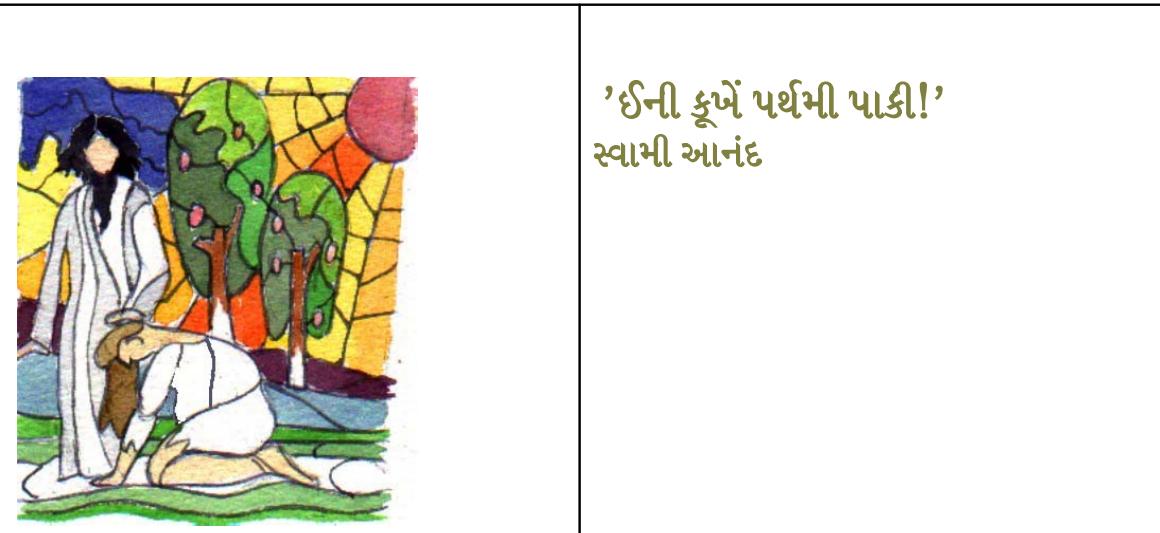

કિશોર રાવળ

(ગુજરાત સામાચારમાંથી ૧૯૯૬(?))

36

(મારો મમરો: વિચાર કરતાં કરી દે તેવો આ લેખ છે. મને વિચારો આવે છે. તમારા વિચારો જણાવશો.)

'ઈની કૂઝેં પર્યંતી પાકી!'
સ્વામી આનંદ

પરભાતનો પોર છે. ભગત મંદિરને આંગણે બેઠા બોધ આલે છે. લોક બેંક સાંભળે છે.

તાં એક કોર્થથી ચોગાનમાં આવતી વાટેં બકેર સંભળાય છે. સઉની નજર તી કોર્થ જાય છે, લોકુનું કોક ટોળું હાલ્યું આવે છે.

સઉની મોઢા આગળ બે ત્રણ ગન્યાન-ગપોડિયા પરોતપાદા (ગોરપુરોહિત, ઉપાધ્યાય), વાંસે આડસોડિયું (એકવારિયું કપું?) વ ટેલ ને પૌંખી પૌંખીને અધમૂર્દ કરી મેલેલ કોક બાઈ નીમાણે મોઢે, ને તી વાંહણે ટોળું-ગોબરાં વેણ બોલતું, હાહાઈઠી હસતું ને હુરિયો બોલાવતું આવી રયું છે.

ભગત અને ઈમના બોધ સાંભળવાવાળા થંભી જ્યા છે.

તાં તો પૂર્યું રાવણું (ટોળું) ભગત બેઠા ન્યાં કણે.

ઓટ્યા ગન્યાન-ગપોડિયાવ માંયલો એક બાઈ સામી આંગણ ચીંધીને ભગતને કે'છે:

'લ્યો ભગત! આવડી આના સામું જુવો. આ રંડ છિનાય (ચારિન્ય વગરની) છે. હાથો હાથ જલાણી. ઈનો નિયાવ (ન્યાય) કરો.

'આ સંઘાય ઈની ઈટાળી કરવા લઈ જતા'તા. તે અમે કીદું, "તીમ કરવા મોર્ય હાલો આને લઈ જાયેં ભગતના મોઢા આગળ, ને નિયાવ કરાવિયેં-તમું પાહણે, ઈનો. હવે તોળો નિયાવ, ભગત! તમે પોતે. રંડ પરતકસ (રેડ હેન્ડેડ) પકડાણી છે, ઈનો કાખો કરતી!"'

'સાજનો, હું કુશ ખલકતનો નિયાવ તોળવાવાળો? નિયાવ તો કર્યો જ છે તમું સંઘાયે લેળાં થઈને.'

'ના ભગત, ઈમ નંઈ હાલે. આનો નિયાવ આલવો જ જોવે તમારે. તમે રોજ દનિયાં સંધિને ધરમના બોધ આલો છો. તે હવે

કિશોર રાવળ

કરો આ રંડનો નિયા.'

ભગત: 'એવું ના બોલો સાજન. અસ્ત્રી જાત તો અંબાભવાની કેવાય, જગતજનુની. ઈની કૂણે પર્યાયી પાકી. ને ઈના પગની પાની હેઠ અડસાઈ તીરથ ઓગળી જ્યાં. ઈનું હીણું બોલિયેં તો પરાછત (પાપ?) લાગે.'

'ઈ અમે કંયે નો સમજિયેં, ભગત આતો રંડ છિનાય્ય છે, મલકનો ઉતાર! આજ જલાણી નજરોનજર. હવે ઈની ઈટાળી કરવી કે નંદી? બોલો. તમે જ તમારે મોઢે તોળો ઈનો નિયા. આ તો આંધળોય ભાળે એવો કેસ છે. દીવા જેવો!'

ભગત: 'ભાયું મારાવ! ઘરતીનું પહુંમાનવી સંધુય કાચી માટીનું ઘડ્યું કિરતારે. ઈમાં કુષ કિનો નિયા તોળે? સઉ પોતાનું સાચવે તોય ઘણું બધું. ઈ જ નિયાવ હાંટું. બીજાનો નિયા તોળવા ક્યાં જાણું?'

ભગત તો હેઠું જોઈને ભો ખોતરી રચા છે.

'ના ભગત. આનો નિયા તે આલવો જ જોવે. આલો ને આલો. તી વન્યા નંદી હાલે. બોલો, આની ઈટાળી કરવી કે નંદી?'

ભગતના મો ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા છે. કપાળે ધામના ટીપાં બાઝ્યાં છે. હૈયું વલોવાય છે.

એક ગન્યાન-ગપોડિયો: 'બોલો ભગત!'

બીજો: 'બોલો.'

ત્રીજો: 'બોલોને?'

ભગત: 'ભલેં. સાંભળો તરેં. તમું માંયલો એકોએક જણ હૈયે હાથ મેલીને પોતાના માંયલાને પૂછે, ને જુ ચોખો હોય ઈ આને પે'લો પાણો મારે.'

ભગતના વેજ સાંભળતાં વેત સાંભળનારાવનાં મોઢાં પડી જ્યાં. એકોએકને માથે જાણો અંધરપછેડો પડી જ્યો છે. એકાણીજા સામું જોયા વન્યા એકોએકે, સઉંવે હાલતું થાય છે.

ભગત તી હજુય હેઠું ધાલીને ભો ખોતરી રચા છે. મનમાં વચારે છે 'ગોકીરો સંધોય કં વિસમી જ્યો?'

પછે ઊચું જુવે છે. ચોગાન ને શેરી સંધુય ખાલીખમ! એકલી અસ્ત્રી જ બચાડી ભગતના મોઢા આગળ હેઠું જોઈને ઊભી છે. અંધેથી આંસૂડા ટપટપ ગળી રચાં છે.

ભગત: 'કાં મારી માં! કિયાં વયા જ્યા, ઓલ્યાવ સંધાય તારી ઈટાળી કરવાવાળા? નો કરી એવા ઈમફણે તારી ઈટાળી?'

'ના બાપુજી.'

'તાણે હું યે કરવા નથી કે'તો. જા, માવડી! તારે ધર્યે જા. ફરી વાર આવું કરીશ નંદી. પરબુ પત્યાના સંતભગત પર્યાયી સંધીના પાપનો ભાર પોતાના કંધે લઈને હાલવાવાળા છે. ઈમનો ભાર વધારીશ માં, જા,'

કિશોર રાવળ

કલ્યાસર
અશોક વિદ્ધાંસ

સમસ્ત ગુજરાત માટે આશીર્વાદ સમાન.

'નર્મદા બચાઓ આંદોલન'ના નેજ હેઠળ આજે, છેલ્ખા ત૦ વર્ષથી જે મહાપ્રકલ્ય પાછળ ગુજરાત ગાંધું થયું છે એ 'નર્મદા યોજના'નો પ્રકલ્ય ફબ થઈને ઉલ્લો છે. નર્મદા યોજનાનું સૌથી મોટું ઉધાર પાસું એટલે લાખો એકર જમીન અને જંગલોની જળસમાધિ, પરિણામે લાખોની સંખ્યામાં બેધર બનેલા માણસો, અને એમના પુનર્વસવાટનો પ્રશ્ન. ઉપરાંત હવે તો એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે નર્મદા યોજના પુરી થશે પણ એમાંથી સિંચાઈ કે વિદ્યુત ઉત્પાદનના આંકડા, અગાઉ દરશાવેલ આંકડા કરતા ઘણા નીચા હશે. આ પરિસ્થિતિમાં "આંકડે મધ્ય અને માઝી વિનાનું" એ કહેવતને સાચી ટેરવનારી 'કલ્યાસર' યોજના તરફ ગુજરાતના શિક્ષિત વર્ષનું અને ગુજરાતી આમ જનતાનું ધ્યાન દોરણું ધાણું જરૂરી બને છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં જે પ્રદેશને સૌરાષ્ટ્ર કહેવામાં આવે છે એની અને જેને અગાઉથી જ 'ગુજરાત' કહેવામાં આવે છે એ પ્રદેશની વચ્ચે ખંભાતનો અખાત છે. આ અખાતમાં ઘણી જગાએ પાણીની ઊડાઈ ખૂબ ઓછી છે અને સમુદ્રનું તળિયું બહુ ઊડે નથી. આ અખાતની અંદર આપણે એક ત્રિકોણાકાર જળાશયની કલ્યાના કરીએ. ત્રિકોણની એક બાજુ તરીકે ઘોઘાથી ખંભાત સુધીનો સૌરાષ્ટ્રનો કિનારો અને બીજી બાજુ તરીકે ખંભાતથી ભરુચ-દહેજ સુધીનો કિનારો ગુજરાતનો કિનારો કલ્યાને. ત્રિકોણની ગીજી બાજુ રૂપે સૌરાષ્ટ્રમાં ઘોઘા અને ગુજરાતમાં દહેજ પાસેનાં બે સ્થળોને જોડતી એક કાલપનિક રેખા દોરીએ, તો આપણું ત્રિકોણાકાર જળાશય તૈયાર થશે. ત્રિકોણના પાચારૂપે આપણે જે રેખાની કલ્યાના કરી છે ત્યાં જો આશરે ૫૦ ફૂટ(૧૫ મીટર) પહોળો, ૫૦ ફૂટ (૨૦ મીટર) ઊચો અને આશરે ૨૦ માર્ફાલ (૩૦ કિલોમીટર) લાંબો બંધ બાંધાએ તો આ આપો ત્રિકોણ એક વિશાળ સરોવરમાં પરિણામે. તરત જ સવાલ ઉલ્લો થશે કે "આ તો ખારા પાણીનું સરોવર? એનાથી શું દિ' વળે?" વાત સાચી છે. આપણે જયારે બંધનું કામ પૂરું કરીને બંધની ઉત્તરે આવેલ સરોવરના પાણીને નાથીશું ત્યારે તો એ બધું પાણી સાવ ખાલું જ હશે. પણ એ ખારા સરોવરમાં રોજ નર્મદા, ઢાઢર, માહિ, વાત્રક, સાબરમતી, બોગાવો અને કાળુભાર નદીઓ પોતાનું મીહું પાણી ઠાલવ્યા જ કરે છે અને કરશે. ઓટના સમયે બંધની દક્ષિણી જ્યાં અખાતનો બાકીનો ભાગ છે ત્યાંના પાણીની સપાઠી, બંધની ઉપરવાસ જ્યાં સરોવર બન્યું છે ત્યાંના પાણીની સપાઠી કરતા નીચી થશે. બંધની અંદર બારણું ગોઠવીને, આવા ઓટના સમયે સરોવરનું ખારની પાણી અખાતમાં (એટલે સમુક્રમાં) ઠાલવવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે. આ પ્રક્રિયા સતત ચાલુ રહ્યાથી આશરે ૪-૫ વર્ષની અંદર બંધની ઉપરના ભાગમાં ખારા પાણીની જગાએ મીહું પાણી ભેગું થશે.

અલબટ, આ સરોવરના તળિયાની જમીનની, તેમજ બંને કાંદા પરની જમીનની અંદર જે ખારાશ છે એને ઘોઇને દૂર કરવા માટે ખાસ પગલાં લેવા પડશે. મોટા અર્થ-મૂવિંગ મશીન વાપરીને એ જમીનના કાદવને વારંવાર ઘોઇને ઉલેચવો પડશે. ઉપર

કિશોર રાવળ

39

નોંધેલા ૪-૫ વર્ષના ગાળા દરમિયાન આ પણ થઈ શક્યો, ને ગુજરાતને આશરે ૮૦૦ ચોરસ માઈલ (૨૦૦૦ ચોરસ કિલોમીટર) વિસ્તારનું મીઠા પાણીનું સરોવર મળશે. બહુ ટુંકાણમાં આ છે કલ્પસરની કલ્પના.

અગાઉ જ્ઞાયું છે તેમ આ સરોવર બાંધવામાં જમીન ડૂબવાની તો કોઈ વાત જ નથી. એટલે માણસોના પુનર્વસવાટની સમસ્યા ઉલ્લિખિત નથી. ઉલ્લાની, સૌરાષ્ટ્રમાં ભાવનગરથી શરૂ કરીને ખંબાત થઈને ગુજરાતમાં ખેડા સુધીની, દરિયા કંઠાની નિર્જન, નિષ્ઠાક એવી ૨.૪ લાખ એકર (૧ લાખ હેક્ટર) ભારયુક્ત જમીન ખેતી અને માનવ વસવાટ માટે ઉપલબ્ધ થશે. મીઠા પાણીના સરોવર કંઠે આવી જમીન મળવાથી સમસ્ત સમાજનું પુનરૂત્થાન શક્ય બનશે. આ બધી જમીનમાં બીજા જ વર્ષથી હરિયાણી કે વૃદ્ધાવન ઉભાં થઈ જશે એવી પણ સમયની સાથે એ આખાયે પ્રદેશની સિકલ બદલાઈ જશે.

સરોવરના પાણીની સપાટી આજુબાજુની જમીનની સરખામણીમાં નીચી હોવાને કારણે સિંચાઈ માટે આ પાણીને પંપની મદદથી ઊંઘે ચઢાવવું પડશે. એ માટે જરૂરી વીજળીનું ઉત્પાદન પણ, અખાતના પાણીમાં ભરતી-ઓટ વખતે મળતાં પાણીની ઊચાઈના તફાવતનો ઉપયોગ કરીને, થઈ શકશે.

આ બંધ એટલો પહોળો રહેશે કે એના મથાળા પર એકી સાથે ચાર વાહનો ચાલી શકે એવો સરિયામ હોરી માર્ગ બાંધી શકશે. આવા **Four-Lane Highway** થી સૌરાષ્ટ્રનો ધંધો ભાગ મુંબઈ અને દક્ષિણ ગુજરાતની નજીક આવશે. ભાવનગરથી મુંબઈનો જમીનમાર્ગ આશરે ૧૨૦ માઈલ (૨૦૦ કિલોમીટર) ટૂંકો બનશે. પરિણામે દક્ષિણ અને મધ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં પેદા થતાં તાજાં ફૂલો અને શાકભાજને મુંબઈની બજાર મળશે.

કલ્પસરની આ ભગીરથ કલ્પનાનો યશ હો. અનિલ કાણેને જાય છે. તે વડોદરાની મહારાજા સયાજીરાવ યુનિવર્સિટીના હાલના ઉપકુલપતિ છે. છેલ્લા દસેક વર્ષથી 'આ કલ્પનાને સાકાર કરવી' એ હો.કાણેનું જીવનદ્યેય બન્યું છે. તેમના પ્રયત્નથી ત્રણેક વર્ષ અગાઉ ગુજરાત સરકારે આ યોજનાનો ઈજનેરી તથા આર્થિક સંભાવના અહેવાલ (Pre-feasibility Report) તેચાર કરાયો છે. અહેવાલ યોજનાની તરફણામાં છે. આપણે ઈજનેરી કે આ યોજના જલદી મૂર્ત સ્વરૂપ પામે.

જમાનેકા દસ્તૂર... ચાર્લ્સ ડિકન્સ

એ સમય સૌથી રૂડો સમય હતો, સૌથી ફૂદો સમય હતો; ડાઢાપણ અને શાનનો જમાનો હતો અને પારાવાર મૂખ્યમનીનો જમાનો પણ હતો; ઊરી શ્રદ્ધાળા દિવસો હતા અને બધો વિશ્વાસ ગૂમાવી વૈરાગ્ય આવે એવા દિવસો હતા; પ્રકાશના કિરણો અંધકારના મોજાં સાથે અફળાતાં હતા; આશાની બહાર હતી અને હાડકાં ધૂજાવે એવી શિશીરની ઋતુ સમ નિરાશાની ખીજા હતી; જોઈએ તે બધું આપણી પાસે હતું અને છતાં ઉષપ ઊરી હતી. સૌ માનતાં હતાં કે સૂચિ સ્વર્ગ તરફ જઈ રહી છે અને ક્યારેક હોકાયંત્રો ખોરવાયેલાં લાગતાં હતાં-ટૂંકમાં એ જમાનો બિલકુલ આજના જમાના જેવો જ હતો.

(ઉપરના શબ્દો ચાર્લ્સ ડિકન્સે ૧૮મી સદીમાં ૧૭૭૫ની સાલની વાત કરતા લખેલા પણ આજે ય કેવા બંધ બેસે છે? 'ટેઇલ ઓવ ટુ સિટીઝ'નો આ પહેલો ફકરો એટલો મંત્રમુખ કરી દે તેવો છે અને મેં કેટકેટવી વાર વાંચ્યો હશે.)

કિશોર રાવળ

40

રેતમાં રમતું નગર
શબ્દો આદિલ મન્સૂરી
અવાજ પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય

નદીની રેતમાં રમતું નગર
મળે ન મળે
પછી આ દૃષ્ય સ્મૃતિપટ ઉપર
મળે ન મળે
ભરી લો શાસમાં એની સુગંધનો દરિયો
પછી આ માટીની ભીની અસર
મળે ન મળે
રડી લો આજ, સબંધોને વીંટળાઈને
પછી કોઈને કોઈની કબર
મળે ન મળે
વળાવા આવ્યા, આ ચહેરા ફરશે આંખમાં
પછી સફરમાં ભલે હમસફર
મળે ન મળે
વતનની ધૂળથી માથું ભરી લઉ, આદિલ
અરે આ ધૂળ પછી ઉભ્રભર
મળે ન મળે
નદીની રેતમાં રમતું નગર
મળે ન મળે

મારો સાહિબો
શબ્દો પન્ના નાયક
અવાજ હંસા દવે

ક્યારે પૂરા થશે મનના કોડ
સાહિબો- મારો ગુલાબનો છોડ.
ઢળતો દેખાય છે સૂરજ આકાશમાં
ઘેલો થઈ ખેલે છે ફૂલોથી બાગમાં
મોગરાની જેમ કોઈ બંધાય તો

કિશોર રાવળ

41

	<p>કહેવી છે વાત એવી મારે પણ કાનમાં મારા જોબનમાં ઊર્ધ્વું પરોડ- સાથબો મારો ...</p> <p>કલકલતાં ઝરણામાં નદિયું છલકાય છે, નદિયુંના વહેણમાં સાગર છલકાય છે.</p> <p>ચાંદાને જોઈ સાગર ઝૂલેછે ગેવામાં ધરતીનો છેડો જઈ આભમાં લહેરાય છે નદીને સાગર થવાના જાગ્યા કોડ- સાથબો મારો ...</p> <p>આંખોની વાત હવે હોઠો પર લાવીએ કૂલોની પાસ જઈ ઓરા થઈ આવીએ રોપીને આસપાસ મેંદીના છોડને મારીના કુંડમાં તુલસી ઊગાડિયે,</p> <p>હવે હમજા તો હાથ મારો છોડ - સાથબો મારો ... એને પૂરા થીયા મનના કોડ રોજ બન તું ચમેલી હું ચંપાનો છોડ</p>
--	--

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

માર્ચ ૨૦૦૧

૧૦

કિશોર રાવળ

42

મનમાનીતી

કિશોર રાવળ

43

Life is nothing more

રજની શાહ

ઉત્તર ઈરાનની એક સરસ ફિલ્મ જોઈ, ફારસી ભાષામાં. ૧૯૮૮માં થયેલા ઈરાનના ધરતીકુપ પછીની વર્તા. એક બાપ-દીકરાના પ્રવાસની જીવંત યાત્રા. ચાણીસની આસપાસનો બાપ, ફિયાટ જેવી કાર અને અંદર બેઠેલો સહપ્રવાસી એનો દસેક વર્ષનો પુત્ર. ધરતીકુપથી તારાજ થયેલી ધરતી, ધૂળ, પ્લાસ્ટિકનાં ઉલાં, ફિસડાઈ પેલાં ટ્રેફિટરો, સિપાઈઓ, ગરીબ, કરચલીઓ પડી ગયેલા ચહેરાવાળી બાઈઓ, લેખડો, સાયરનના અવાજો, સપાટ મેદાનો, કોતરો, ધૂમાડા ને શહેરી ટ્રાફિકજામ-આ દૃષ્યો ફિલ્મમાં હેખાય. પણ મારે એક બે મુદ્દા ચર્ચા છે. આ ધરતીકુપની ડેકયુમેન્ટરી જેવી ફિલ્મનો એક પ્રસંગ કહું.

આપણા આ બાપ-દીકરાની કાર મુખ્ય માર્ગની બહાર નીકળી વળાંક લઈને એક અજાણ્યા રસ્તે ડ્રાઇવ કરે છે. કાર કંઈક ડયકાં ખાય છે. અટકે છે. બાપ એક સ્ત્રીને પૂછે છે 'કોકર ગામ ક્યાં છે?' કોકર ગામની વાત કરતાં બાઈ રડવા મારે છે, કહે છે, 'મારા સોળ માણસો મરી ગયાં ત્યાં!' તરત જ કેમેરા ફરે છે-મનહૂસ હુંગરા અને પાનખરેલા વૃક્ષો પર. આખા સ્કીન પરજમીન પર પડેલા કોતરો-કતરા, રસ્તે બહુભોલો વટેમાર્ગું અંગત ફિલોસોફી કાઢે છે: 'એક વાર કબરમાંથી બહાર નીકળો, પછી જોખો, તમે જિંદગી કંઈ જૂદી રીતે જીવશો.' મને એ વાક્ય બહુ ગમી ગયું.

૧૯૮૮માં હું પોતે ઝેરી(મગજ પર ખત્રનાક અસરવાળા) મેવેરિયામાંથી મરણતોલ થઈ ગયેલો. આજે હું જીવું છું - પણ કંઈ નવા જ દૃષ્ટિકોષથી.

હવે જુઓ એક રસિક ચિત્ર. કલાણ વાતરીમાં અરણ્ય-હાસ્ય. રસ્તે કોઈ કાશીપુરા જેવા ગામમાં એક મહાકાય તૂટેલું મકાન. ત્યાં ટેકે કારનું એજન વિચિત્ર અવાજો સાથે અટકે છે. બાપ એક ભાંગેલી ઈમારતમાં પ્રવેશે છે. સિમેટ કોકિટના થાંભલા તૂટેલા છે. અંદર પોલાણમાંથી એક સ્ત્રીની કીણ ચીસો સંભળાય છે. ફિલ્મનો નાયક -બાપ- એ સ્ત્રીને ધીમે ધીમે બહાર તાણી લાવે છે. 'મારો વાતકો' એ સ્ત્રી એમ બોલીને ઊભી રહે છે. ધાતુનો વાટકો ક્યાંક ખડકયેલો તે પડે છે અને મેટાલિક અવાજ થાય છે. બાઈના મો પર આનંદ પ્રગટ્યો. એ બોલી, 'ત્રણ દિવસોથી ચા નથી પીધી! એ ભગવાન! મારી કિટલી ક્યાં પરી હશે!'

'બીજું કોઈ ધરનું મકાનમાં પડેલું છે?'

'હા મારો પતિ... ત્રણ દિવસથી દટાઈ જ્યો છે!' ત્યાં ચીંઘે છે કાળું ભયંકર પોલાણ. આપણને થાય, અરરર! આ બાઈનો પતિ દટાઈ ગયો છે. તેની વાત કરવાને બદલે પહેલાં એ ચા માગે છે? કિટલીની વાત કરવા બેઠી છે? પણ આ જ વાસ્તવિકતાછે. મારી મચ્છેલી વાર્તા નથી.

કોકર ગામ આવવાની તૈયારી છે ત્યાં બે યુવાન છોકરીઓ દદરી પડતા નળ નીચે જસત જેવા પાતળા વાસણો સાફ કરતી દેખાય છે. અજાણ્યા બાપ દીકરા સાથે શરમાઈને અલ્યશાંદી વાતો કરે છે. ટૂંકમાં નિર્દેશ કરે છે એમનાં માબાપ-કાકા-કાકીબધાં ધરતીકુપમાં હોમાઈ ગયાં છે. તે જગ્યાએ રેઝકોસ જેવી સંસ્થાનો કેંપ છે-અને કેંપના વાસણો-કૂસણ સાફ કરવાની જવાબદારી એ બે છોકરીઓને છે. છતાં વાર્તા મેલોડ્રમેટિક થતી નથી, રડવા નથી બેસતી. વચ્ચે વચ્ચે એ યુવતીઓ પેલાં દસ વર્ષનાં બાળક સામુ જોઈ ત્રાંસી નજરથી સિમત આપે છે. એની સાથે આપણું મન પ્રકુષ્ટિત થાય છે, આપણને મલકાવી જાય છે.

હવે છેલ્લું દૃષ્ય: ઊચો ઢાળ, એમાં પીળી નાનકરી કાર સ્ટોલ થાય. ફરી એજન ચાલુ થાય. છેક ટોચે આવતા પાછી અટકે. લોગ શોટ, ફરીથી એજનનો તંહુરસ્ત અવાજ. કેઈડ આઉટ. જિંદાદિલ દૃષ્ય!

કિશોર રાવળ

44

અસ્તિત્વ

વર્ષા પટેલ

સ્વાભિમાન અને પુરુષનું ગુમાન અને સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના સંબંધનાં ઉડાણોમાં જવાબો શોધતી આ મહેશ માંજરેકરની આ ફિલ્મ સહુને વિચારતા કરી દે તેવી છે.

આદિતી અને તેનો વર ગોવાથી આવેલા તેમના મિત્રો સાથે ઘરમાં બેઠાં હતાં અને ત્યાં ટપાલી આદિતીના નામ પર આવેલ એક રજુસ્ટર્ડ કાગળ આપી ગયો. આદિતીને પૂઢ્યા વગર જ અને બહારના માણસોની હાજરીમાં તેનો વર કવર ફાડીને વાંચવા લાગ્યો.

એ કાગળ તો આદિતીના એક વખતના સંગીત શિક્ષકે મરતાં પહેલાં લખેલું વસિયતનામું હતું. તેણે પોતાની બધી મિલ્કત આદિતીને વારસામાં અપી દીધી હતી. આદિતી અને તેનો વર તે માણસનાં જૂનાં જૂનાં સ્મરક્ષો તાજાં કરતાં બેઠાં હતાં. આદિતીના વરને જીવનની જીણી જીણી વિગતો ડાયરીમાં ટપકાવવાની ટેવ હતી. યાદોના, ડાયરીઓના અનુસાંધનો મેળવતાં એમાંથી એકદમ ફિલિત થાયું કે તેમનો રપવર્ષનો દીકરો ખરેખર તો પેલા સંગીત શિક્ષકનો દીકરો જ હોઈ શકે. તેમના મિત્રોની, તેમના દીકરાની અને દીકરો જેણી સાથે લગ્ન કરવા માગતો હતો એ છોકરીની હાજરીમાં આદિતીનો વર આદિતી પર સાચી વાત કબૂલવાનું દબાશ મૂક્યું.

તેમનો દોસ્ત બહુ જ સક્ષણ માણસ હતો અને તેણે વાર્યા કે સૌની વચ્ચે આ વાત કરવાની જરૂર નહોતી.

પણ હવે આ બધું ખુલ્લા પટમાં આવતા આદિતીનો વર આદિતીને ઘર બહાર કાઢી મૂકે છે. જ્યાં પહેલાં આદિતી ખુમારીથી પોતાના મનમાં ઊભા થયેલા પ્રશ્નો રજુ કરે છે. ધ્યાં અર્થે ખૂલ જ મુસાફરી કરતો આદીતીનો વર પોતે રસ્તે મળતા પ્રલોભનો મોકળા મને આવકારતો હતો તેનું શું? અને તો પછી એકલી પડી ગયેલી, જૂરતી આદિતી સંગીત શિક્ષકના મોહમાં પડે તેમાં પણ શું ખોટું? જેમ દેહની ભૂખ પુરુષને હોય છે તેમ સ્વીને પણ હોય છે. વરને સંવનનની છૂટ હોય છે પણ બળાત્કારની પણ? એક સત્તાના પછી પ્રયત્નો કર્યા છિતાં ફરી બીજું બાળક ન થયું રેમાં વરનો વાંક ન હોઈ શકે? વરને સંવનની છૂટ હોય એટલે બળાત્કારની પણ?

દીકરાનો જન્મ થયો ત્યારે આદિતીનો વર ગર્વ લેતો હતો કે દીકરો બિલકુલ બાપ પર જિતર્યો છે અને આજે ક્યા પુરાવાથી એને પોતાનો દીકરો માનવા તૈયાર નથી?

કિશોર રાવળ

45

**Coronation
Paul Gallico**

૧૮૫૦માં ઈલિઝાબેથનો રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો અને ઈંગ્લેઝમાં ઉમંગ માતો નહતો. બીજાં વિશ્વયુદ્ધની કરુણા યાદો હજુ ભૂસાઈ નહોતી અને એમાં આ એક ટાણું આંગણો આવ્યું. એ વખતે પૂરા દબદબાથી અને પડઘમ વાજાંઓથી થનારા આ ભવ્ય ઉત્સવમાં ભાગ લેવા જવા પડ્નીથી લંડન જવા નીકળેલા એક કુટુંબની વાત છે.

વિલિયમ ફૂલેગ એક પોલાદની ફાઉન્ડીમાં ફીરમેન હતો અને એને મનમાં થઈ આવ્યું કે સહકૃતું જોવા જેવો આ અનેરો પ્રસંગ છે અને સૌ પાસે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે દરિયાકાંઠે ઉનાળામાં એક અઠવાડિયું રહેવાનું જતું કરીએ તો આ પ્રસંગે લંડન જવા માટે પૈસા ફાજલ થાય. કણીન બર્ટ સર્સ્ટી અને સરસ ટિકિટો આપી હતી એટલે સરખી રીતે બેસીને સરખસ જોઈ શકાશે. ટિકિટના દામમાં જ શેંપેન સાથ બપોરનું લંચ હતું એટલે વિલિયમની વહુ વાયોલેટ ઓગળી ગઈ. અગિયાર વર્ષના જહોનીને ઘોડા, સ્થિપાઈઓ જોવાનો બહુ જ શોખ હતો એટલે એ એટલું બલિદાન આપવા તૈયાર થયો. સાત વર્ષની ગવેરોલાઈન હજુ છબે રમતી, અને પરીઓના દેશમાં વસતી હતી. મનમાં પરી જેવી બનેલી ઈલિઝાબેથને જોવાની તમજા હતી. એટલે એ પણ તૈયાર થઈ ગઈ. બાકી રથા ભિસિસ બોનર, વાયોલેટની મા, વિલિયમની સાસુ. એમને ન તો કોઈ વિશ્વાસ હતો બર્ટમાં અને નહતી આટલા પૈસા વેડફલાનું મનોબળ!

એટલે એને આ જલ્દી ગળે ઉતારવી એ અધરી વાત. વિલિયમે યાદ અપાવી "ભિસિસ બોનર, પહેલી ઈલિઝાબેથનો દફનવિધીમાં થયો ત્યારે તમે હાજર હતાં અને આજે બીજાનો રાજ્યાભિષેક થાય છે તે ટાણે હાજર રહેવાની તક તમે કેમ ગુમાવી શકો?" ભિસિસ બોનરને થયું કે વાત તો સાચી. સમ ખાવા પૂરતું પણ નવી રાણીનું મોય જોવા કોઈને ન મળ્યું. આ બાધાને લંડનમાં બીજા કંઈ કેટલા કાનોમાં પોતાના ઊડાઉ જમાઈની વાતો કરવાની પણ તક મળશે. થવા ઘો ત્યારે.

અને પછી લંડન જઈ જેટલું જેટલું અવળું વેતરાય તેટલું વેતરાણું. જે જગ્યાની ટિકિટો હતી ત્યાં પહોંચતા જોવાં મળ્યું કે બોબારીમાં પોલો એક ખાડો હતો. પોલિસને પૂછતાં પુરાવા તરીકે ખોટી ટિકિટો પોલિસે લઈ લીધી, રસો ઊભા ઊભા જોવાની જગ્યા ઘક્કામુક્કી કરી મેળવી તો ત્યાં એક માણસોના ઘસારાને ખાળવાની કામચલાઉ ઊચી દિવાલ ઊભી કરી છે, વરસાદ, ઠંડી પણ ચિક્કાર હતાં. સમ ખાવા પૂરતું પણ નવી રાણીનું મોય જોવા કોઈને ન મળ્યું.

અને છતાં, પાછાં ફરતાં સૌને તેમના મનની કંઈક મુરાદો ફળ્યાનો એક સંતોષ હતો અને બધા એક અવર્જનીય આનંદમાં ઝૂભી જાય છે અને આપણાને 'હર હાલમાં ખુશ રહેવાનો' અદ્ભૂત સંદેશો આપે છે. લાઈબ્રેરીમાંથી ખોળી કાઢી વાંચી નાખો.

હાલાં વડિલો માટે

કોડિલા રાવળ

આપણાં વડિલો માટે જયારે જયારે ઊમરાઓ આકરા બને અને લખોટીઓ ઉલ્કાપાત સર્જે ત્યારે જરાક જ વધુ ધ્યાન આપી ધણાં અકરમાતો થતા અટકાવી શકીએ અને પરિણામે કરેલા પ્રયત્નો સાર્થક થશે. થોડાં સૂચનો અહીં આખ્યાં છે.

કિશોર રાવળ

46

વસ્તુઓની ગોઠવણી

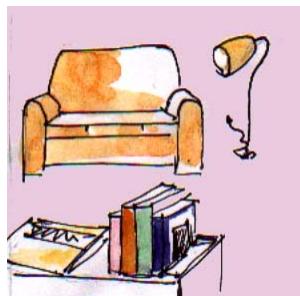
૧ છાપાં, ચોપડિયો, રમકડાંઓ, ભોય પર વેરવિખેર ન રાખતાં વ્યવસ્થિત તેની જગામાં જ મૂકવાની ટેવ પાડવી. ચોપડીઓના લિસ્સા પાનાંઓ બાથરૂમ કરતાં પણ લપસણાં થઈ શકે છે.

૨ ટેલિફોન, ઈલ્લી, બતીના વાયરો જમીન પર પગમાં અટવાય તેમ ન રાખતા વ્યવસ્થિત રીતે દીવાલની ધારે કાળજીથી રાખવા.

૩ એમને જોઈતી વસ્તુઓ તેમનાથી આસાનીથી પહોંચી શકાય તેવી જગાએ રાખવી, ઊંચી અભરાઈઓ પર એમાંનું કશું ન રાખવું.

૪ ડગમગતાં ખુરશી, ટેબલ કે ટિપાઈઓ વગેરેને તિલાંજલિ આપી દેવી.

૫ સાદ્દીઓ, જાજમોની ધારો ફરસ સાથે સાબૂત રીતે ચિટકે એવી કરવી. ડબલસાઇડ ટેઇપ કે લાકડાની ફરસ પર તેને માટેની ટેક્સ લગાડવાથી ઠેશ આવતી રોકી શકાય છે. જાજમોમાં પડેલાં કાણાંઓ અને સળો પણ હોનારત સર્જે છે અને તેની વિના વિલંબે મરમ્મત કરી લેવી.

ઉજાસ

૧ દિવસ અને રાતના બધું બરોબર જોઈ શકાય તેટલો ઉજાસ રાખવો. બતી કરવી પડે તો તેની ચાંપો હાથવગી ગોઠવવી.

૨ બાથરૂમ, બેડરૂમ, પરશાળ, હોલવેમાં આખી રાત પૂરતાં ઉજાસવાળી નાઈટલાઇટ ચાલુ રાખવી.

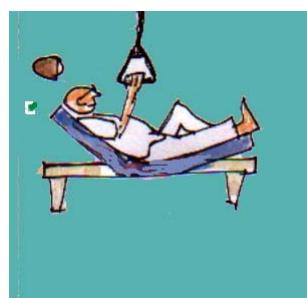
બેડરૂમ

૧ પથારીમાંથી ઉઠવા, સૂવા વખતે પકડી શકાય તેવી સાંકળ કે દોરું ઘણા મદદરૂપ થાય છે.

૨ પગ માશું ઉચાંનીચાં થઈ શકે એવો ખાટલો વસાની શકાય તો ઊંઘમાં ઘડી અનુકૂળતા થશે.

૩ બાથરૂમ દૂર હોય તો બાજુમાં જ કંમોડની વ્યવસ્થા કરવી.

૪ પથારીમાં પડ્યા પડ્યા ખોલબંધ થઈ શકે તેવી લાઈટની, ટીવીની સિવચ રાખવી. અને બાજુમાં ટેબલ ઉપર એક ટોર્ચ રાખવી જેની બેટરીઓ અવારનવાર ચકાસતા રહેવું.

કિશોર રાવળ

47

રસોદું

૧ ભારે તપેલાં કે વાસણો કમ્મરથી વધુ ઉચાઈએ ન રાખવા.

૨ મોટી ઉભરના લોકોનો ભૂલકણો સ્વભાવ થઈ જાય છે. જેસ કે ઈલેક્ટ્રિક રેઇન્જથી દૂર જ રાખવા. ફક્ત આગળનું રાંધેલું ફરી ગરમ કરવા જેવું જ કામ કરવા દેવું અને તે પણ માઈકોવેઈવથી જ, જેમાં દાગવાનો ભય ઘડ્યો ઓછો છે.

જાજરુ અને બાથરૂમ

૧ ઉભડક કે ચાપટ બેસવાનું થઈ શકે ત્યાં સુધી ન કરવું. નહાવા માટે નાનું બેસવાનું સ્ટૂલ, જાજરુ માટે કોમોડ ખૂબ જ અશીવાદ સમાન નીવડશે. આપણાં દેશમાં ટોઈલેટ પેપર મળવા અધરાં હોય છે અને તેની સામે સૂગ પણ હોય છે. બહુ આસાનીથી વપરાય તેવી પિચકારીઓ હવે મળે છે કાગળના લફરાંમાંથી બચાવે છે.

૨ સાખુની ગોટીઓને બદલે પ્રવાહી સાખુ મળતો હોય તો તે વાપરવો. લપસકી ગોટીઓને શોધવાં જતાં, પકડવાં જતાં લોકો ગબી પડે છે.

૩ નળ અને ટુવાલ હાથ પહોંચે તેવી બ્યવસ્થા કરવી. શરીર લૂછવાનું અને કપડાં બદલવાનું થાય એટલું બેઠાં બેઠાં કરવાનો આગ્રહ રાખો અને ટેવ પડાવો.

૪ બાથરૂમ, જાજરુમાં નીચે કચકાણ કરી લપસણું ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું. લપસાય નહિ તે માટે રબ્બરના નોન-સ્લિપ સ્ટિકરો મળે છે તે ચોટાડો.

૫ ડોલ, ઘાલાઓ હળવાં, ખાસ્ટિકના રાખવાં.

૬ બાથટબની ઊચી દીવાલો તકલીફ આપે છે. શાવર સ્ટોલમાં હાથમાં શાવર ડેડ પકડી સ્ટૂલ પર બેસી નહાઈ શકાય તે સૌથી ઉત્તમ.

૭ ઉઠવા બેસવા માટે પાઈપના મજબૂત સણિયાઓ ફિટ કરાવો.

૮ પાણીનું ઉષ્ણતામાન ૧૨૦ ડિગ્રીથી વધુ ન થાય તેની કાળજી લેવી.

૯ નહાતી વખતે બારણું અંદરથી લોક કરીને નહાવાને બદલે અડકાવીને જ રાખે તેવો આગ્રહ રાખો.

કિશોર રાવળ

48

દાદરા અને પગથિયાં

૧ જયાં જયાં થઈ શકે ત્યાં કઠોડાઓ નખાવો. હલતાં કઠોડાને સમા કરાવી લો.

૨ ઘરની અંદર એક ઓરડાથી બીજા ઓરડા વચ્ચેના ઉમરાઓ કઢાવી નાઓ.

૩ ચાલવામાં અસ્થિરતા લાગે તો લાકડી, વોકર અને જરૂર હોય તો બીલ ચેરનો આગ્રહ રાખવો. આને માટે ઉમરાઓ આડખીલી જેવા હોય છે અને પગથિયાઓ પણ. બને ત્યાં કાયમી કે કામ ચલાઉ રેખ નખાવવા. કામચલાઉ હોય તો પણ વાપરતા હલી ન જાય તેવા સાખૂત કરવાની વ્યવસ્તા જરૂરી છે.

૪ દાદરાની બસે બાજુએથી બંધ-ખોલ થઈ શકે તેવી બતીઓ ઘણી સરળતા કરે છે. અને ઉડી ગયેલા બલ્બને વિનાવિલંબે બદલાવી નાખવો

પરચુરણ

૧ કંડા પર પહેરી શકાય તેવી વાયરલેસ સ્વિચ મળે છે જેથી બજર ચલાવી કોઈને મદદ માટે બોલાવી શકાય કે બારાંાં અનલોક થઈ શકે. આની પણ બેટરીઓ વારેવાર ચકાસતા રહેતું.

૨ દવાની ટીકીઓ માટે રોજનાં ચાર ખાનાઓ એમ સાતે દિવસના ખાનાઓવાળી પ્લાસ્ટિકની બોફ્ફસ મળે છે. કોઈ બીજું ચકાસીને અછવાડીએ એક વખત ભરી ટે એટલે કઈ ક્યારે લેવી એની ઝંગટ નહિ અને કોઈ વખત તોઝ રહી ગયો હોય તો ખબર પડી જાય.

૩ ફોન પર ડ્રિવક-ડાયલ માટેનાં બટનો થોળ સમજાવી દેવા.

૪ બહાર એકલાં જતાં હોય તો સાથે એક છાપેલું કે પારદર્શક પ્લાસ્ટિકમાં સીલ કરેલું એક કાર્ડ રાખવાનો આગ્રહ રાખો. તેમાં નામ, ઠામ, ઠેકાણું, સંપર્ક માટે ટેલીફોન નંબર અને કોઈ પણ જરૂરી મેડિકલ માહિતીઓ ટપકાવવી રાખવી. અને થોડાં પૈસા, જરૂર પડ્યે ઘરે પહોંચાડવા વાહનના ખર્ચ્યા પૂરતાં....

થોડાં અડપલાં

મલય ભરું

આ વ્યુત્પત્તિઓને જાણો છો?

ભાવે ખરી તે ભાખરી ઉપરથી મારું મગજ ઓવરડ્રાઇવમાં ગયું. પરિણામ જૂઓ.

કિશોર રાવળ

49

રોજ ટળી તે 'રોટલી'
 જ્યાં જરૂર જતું પડે તે જરૂર પરથી 'જરૂર'
 પ્રશ્ને પ્રશ્ને ઓરા આવે તે 'પ્રશ્નોરા'

આદિકાળમાં ચાનો મહિમા

ચા દેવી સર્વભૂતેષુ શક્તિ રૂપેણ સંસ્થિતા
 નમસ્તસ્યૈ, નમસ્તસ્યૈ, નમો નમ:

નવી દૃષ્ટિ

સંસ્કૃત	પારસી
શાન્તાકારમ્ભ ભુજગશયનમ્ભ	શાન્તા નામની બાઈ, કારમાં બેસીને ભુજ ગઈ તેની સાથે પદ્મનાભ અને સુરેશ નામના તેના બે બાળકો પણ હતા.
પદ્મનાભમ્ભ સુરેશમ્ભ	બઢા મારીડાઓના હંદયમાં હું ચા સ્વરૂપે બેઠો છેઉ.

થોડાં અદ્યપલાં મારાંતરફથી પણ!

કિશોર રાવળ

મને થયું હું રહી ગયો એટલે ભાધાની સીમાઓ થોડી ભાંગવાના મારા પ્રયત્નો નીચે રજુ કરું છું.

લાગણીવાળું ગામઃ ભાવ-નગર	સાકર જેવી મીઠી શાળાઃ મધુ-શાળા
ખચ્ચિળ ગામઃ દામ-નગર	ખોવાયેલી શાલઃ વિ-શાલ
સદા રંગીલી મોસમવાળું ગામઃ સુ-રત	આ તમારી ચાઃ ચા-લો
ઘણીનો ગુસ્સોઃ વર-તેજ	બસુરો ગાયકઃ વિ-રાગ
ગરમાગરમ ગામઃ તુના	શાશ્વત સંપત્તિઃ ચિ-મની
મીહું મધ ગામઃ મીઠા-નગર	કદી તૂટી ન પડે તેવું મનઃ ચિ-મન
ઉતાવળું ગામઃ હરી પુરા	• કેવી સરસ મોટર! : શી-કાર
રાવળનો રસ્તો-વે રાવળ	અધો ડાન ચાંચ વાળો : છ-બિલ
પાઉંગામ સાથે સારી સંગત કરે તેવું ગામઃ જામ-નગર	ઝેર પચાવનાર દેવઃ વિષેશ
કદી મૃતઃપ્રાય ન થાય તેવી નગરીઃ અ-મરેલી	બીજાઓનો ભગવાનઃ પરેશ
હાથવગું ગામઃ ભુજ	• ધૂંટણીએ પડેલા માણસનો ભગવાનઃ

કશોર રાવળ

૫૦

	નીલેશ
સુભાષિણી નારીઃ ગિર-નાર	મનમાં ગોઠે નહિ તેવું: અગમ
સુશ્રી શ્રોતાઓનું શહેર: કાન-પુર	મનવાળો માણસઃ મન-જન
ગારામાં રાસલીલાઃ મડ-રાસ	ખણો નહિઃ મા-ખણ
સુકલકડી ગામઃ દાંડી	કંટાળેલા માણસોને રાહત આપતું તળાવઃ બોર-તળાવ
પાણીની ચકલીએ ભરાતું સરોવરઃ નળ- સરોવર	ધગેલી નદીઃ તાપી
આણગમતા વરનો એક માત્ર ઉપાયઃ વર-દાન	મોટર વિનાનો માણસ : બે-કાર
એચ.એમ.વી. (હર માસ્ટર્સ વોઈસ) : વર- સાદ	સાંભળ મોટરનો અવાજ: સુન-કાર
મારી શાળાઃ ઘર-શાળા	મરુ ભૂમિની મોટર: રણ-કાર
બીજાની શાળાઃ પર-શાળ	આડોઅવળો: વિ-કુમ
રાજ ગૂમાવી બેઠેલોઃ વિ-રાજ	રમ(અને કોક)નો બેતાજ બાદશાહ: રમેશ
મારો ચિત્કારઃ આઈ-સ્કીમ	તંદુરસ્ત શહેર: ના-સિક
બીજું કંઈ નહિ તો પણ હૈયું છે તેવું શહેરઃ દિલ્હી	ગોર મહારાજની સંપત્તિઃ ગોર-ધન
૨૫% ટકા વૃદ્ધ નારીઃ પાડોશી	સારો દુશ્મનઃ વેરી ગૂડ
ખજવાળવાની મજા આવે એવું શીળસઃ સુરેશ	થોહુંક ખંજવાળઃ ખન જરી
આવા અડપલાંથી કંટાળેલા બંગાળીનો આ કોશઃ કિ-શોર	

બે જોકું

વાસુ રાવળ

૧ સુથારનું મન!

સ્વર્ગના મોટા લોખંડી દરવાજા પર એક ભાઈએ આગળિઓ ખખડાવ્યો. એક યમદૂત આવ્યો અને પૂછ્યું 'તમારું નામ શું છે? દરવાજે એમ નો ઉધે...'.

માણસે પોતાનું નામ આપ્યું, 'રામદાસ'.

કિશોર રાવળ

51

યમદૂત બોલ્યો, "તમારં નામ હજ અમારી પાસે આવ્યું નથી, તમે શું કામ કરતા હતા? હું અંદર પૂછી આવું."

"કબારી હતો ભાઈ સાબ, ભંગારનો ધંધો કરતો હતો." યમદૂત ઓફિસમાં તપાસ કરવા ગયો. પાછો આવ્યો તો રામદાસ ગૂમ થાઈ ગયો હતો અને સાથે સાથે લોખંડનો દરવાજો પણ.

૨ વાણસતી વાત

મુંબઈમાં એક છાપ છે કે કાઠિયાવાડીઓને બરોબર અંગ્રેજી આવડે નહિ અને આવડતું નથી એવી ખબર પણ ન પડે. એક ભાવનગર-રાજકોટવાળાએ પોતાની ઉમ્મરના બચાવ કરતાં તેના મુંબઈગારા પારસી મિત્રને કહ્યું, "યાર, હમણા મેં બદામ ખાવાનું શરૂ કર્યું છે. મને કંઈ બધું બરોબર યાદ નથી રહેતું. મારી મમરી ખલાસ થઈ ગઈ છે."

પારસીએ જવાબ આપ્યો, "બાવા, એ મને સટન કરી ડીઢો. બડામમાં ડેઝેલું ડૂઠ નાખી જોની."

ભાવનગર-રાજકોટવાળાને હજુ કંઈ અપુવમેંટ દેખાતું નથી અને મમરી બગડતી જ જાય છે.

	તમારાં ફૂલો
અશોક વિદ્ધાંસ	<p>'સોના' વાંચી. હું તો માતું છું કે જ્યાં સુધી માતા બની ચૂકેલીઓને સરળતાથી સ્વીકારી પરણવા પુરુષો તૈથાર ન થાય ત્યાં સુધી આપજા દેશમાં ખરું નારીસાં માન આવ્યું ન કહેવાય.</p>
મલય ભરુ	<p>કેશુડાંમાં 'ત્યારે અત્યારે' (જાન્યુઆરી ૨૦૦૧ 'મારો મમરો') વાંચીને એમ લાગ્યું કે અમારી બાજુના ગુજરાતી સમાજની વાત કરી રહ્યા છો.</p> <p>૧૯૯૭ માં આ દેશમાં આવી પહેલી વાર એવાં કાર્યક્રમમાં હોશે હોશે ગયો હતો. શેનો કાર્યક્રમ હતો તે યાદ નથી પણ એ અને તેની પછી અનેક સમારંભોમાં આ જ સીન જોયો છે.</p> <p>એક નવરાત્રી વખતે કાબુ બહાર ગયેલા ટાબરિયાંઓએ બે કલાકના ગાળામાં ૪૦</p>

કિશોર રાવળ

52

	<p>વાર ૮૧૧ ડાયલ કર્યો હતો. પોલિસે છેલ્લે પ્રોગ્રામ બંધ કરાવવાની ઘમકી આપતાં ભામલો કબૂલાં આવ્યો. હવે કોઈ આપણને હોલ ભાડે આપવા તૈયાર નથી. હવે સમાજનો હોલ બંધાવ્યો છે. પણ ત્યાં બધા ટોઇલેટ પહેલા એક કલાકમાં જમ થઈ જાય છે.</p> <p>અહિ શરદ પૂનમના પ્રોગ્રામ વખતે, નામાંકિત ડોક્ટરોનાં ઘરવાળા નાસ્તાના પે-ક્રેટો ભરી ભરીને તેમની કારમાં સરકારી દેતાં નજરો નજર જોયાં છે.</p> <p>હિંદી ફિલમના શોમાં ટિકિટો ઓવરબુક કરે અને પછી ધાંધલ, ધમાલ અને હુક્ક થઈ જાય.</p> <p>જોવાની ખૂબી એ છે કે એના એ જ ગુજરાતીઓ કોઈ નોન-ગુજરાતી કાર્યક્રમ, જેવા કે કષ્યનીની કિરમસ પાર્ટી, માં એકદમ શિસ્તબદ્ધ રીતે વર્તે વર્તે છે.</p> <p>ઘણી વાર વિચારણ છું પણ હજુ સુધી કોઈ ઉપાય નથી મળ્યો.</p>
ચંદુ શાહ "સોદાગર"	<p>અદ્ભૂત! એક સાથે પંગત લગાવી દીધી ગુજરાતના કવિઓની આ અંકમાં! અતિ સુંદર!</p> <p>પણ, આ ચંદુ શાહ કોણ છે, સાહેબ? રીઅરવૂ મિરરમાં જોઈ જોઈને આગળ તો અક્સમાત થઈ જાય ને!</p> <p>હજુ શરૂઆત કરી છે આ અંક વાંચવાની, ફરી લખીશ અઠળક ફૂલો સાથે (કદાચ કોઈ કંટા આવી જાય તો માફ કરશો)</p>
ડૉ. આર. પી. શાહ	<p>જાન્યુઆરી ૨૦૦૧નો અંક સરસ થયો છે. વૈશ્વ જન વાર્તા મસ્ત લખાઈ છે. સન્તોક અને ઉસ્માનના પાત્રો આપણી યાદ-દાસ્તમાં જીવતાં થાય છે, જાણે પમ-લાલ પટેલ કે દવિત લેખક જોસેફ મેક્વાનની કોઈ નવલકથામાંથી છુટ્ટા પાડીને અમેરિકાની મરલભૂમિમા ભટકતાં હોય!</p> <p>કવિતાનો વિભાગ આ વખતે સરસ થયો છે. આદિલ મન્સૂરી, ચંદ્રેશ ઠાકોર ખાસ નોંધપાત્ર છે. ચંદુ શાહની 'રિઅરવૂ મિરર' અગાઉ વાંચ્યા છતાં ફરી વાંચવાની મજા આવી.</p> <p>એક સૂચના: અંગ્રેજી અક્ષરો વાપરી ગુજરાતી કેમ લખવું તેનો એકાદો પાઠ આપોને. આ તમારી રીત સ્ટાન્ડર્ડર્ડ કરવી જોઈએ જેથી અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ કે ભારતમાં બધી ગુજરાતી સંસ્થાઓ, લેખકો, કવિઓ લેગા થઈ આ એક પદ્ધતિ અપનાવે. ત-૪ પાનાની એક બાળપોથી બહુજ ઉપયોગી થશે.</p>
Lax Kenia	<p>I visit Kesuda regularly. It's a pleasure reading poems and listening to many new and old Gujarati songs. For me it's a great way to begin a day... How about more songs in each issue than two. My compliments. Keep up the good work.</p> <p>(Well, I wish I could. I need more songs with the permission to publish. I will appreciate any help)</p>

કિશોર રાવળ

53

	I get in that direcation. Kishor Raval)
પ્રીતમ લખલાણી	<p>જરબર વરસતા બરફમાં આજ 'કેસૂડાં'નાં દર્શન થયાં.</p> <p>વાર્તા વિભાગ હદ્યને હલબલાવી ગયો. વાંચતાં ફાગણના કેસૂડાંમાં તરબોળ થયો. 'દાદામંડળ' વાર્તાનું કહેવાય પણ જીવનમાં જોએલી સૃષ્ટિ ફરી નજર સામે ઉલ્લી કરે છે. વતનની યાદ આંખો ભીની કરાવે છે. કઠિયાવાડી બોલી સમયના આવરણો લેટીને લઈ જાય છે.</p> <p>હાઈકુ ખરેખરા ઘણા સારાં જોવાં મળ્યાં. બીજા કાવ્યો કરતાં એમાં મજા આવી. 'કવિતા'માં નામી કવિઓની કવિતા બાદ કરતા કંટાળો અનુભવ્યો.</p> <p>સજાવટ બહુ જ સુંદર અને નજીક બરેલ છે. રવિશંકર રાવળના ચિત્રો ફરી ફરી જોવાની ઈચ્છા થાય એવાં છે.</p>
Sudhakar Shah	<p>Lovely new Kesuda(Jan 2001). There is variety in the issue, greater variety in the poetry and technical progress by leaps and bounds. More than the poems,your introductions are poetic and ever lasting.</p> <p>Going from one poem to another and one painting to another is so easy and flows like a river.</p> <p>Yours and Makarand Dave's welcome to the new bride, both vie with each other for gripping our mind.</p> <p>Kokila is absent from poetry or Haiku section but her professional advice is good and well illustrated.</p> <p>Manmaniti is interesting and creates a new world of what has shaped you.</p> <p>Lovely Kesuda!</p>
સુકેતુ રાવળ	'દાદામંડળ' કંઈ ભૂતકાળની જ વાત નથી. આજે પણ આ ટીખળ, તોફાન અને ગહન ચર્ચાઓ ગુજરાતમાં ચોટે અને ચોતરે સાંભળવા મળે છે તમે એ ટોળકીમાં ભણી શકો તો.
રમા રાવળ	<p>તમારી વાર્તાઓમાં રમૂજ તો હોય છે પણ તે ઘણીવાર વિચારતા કરી મૂકે છે. આજે મારા વિચારો ફરી ફરીને 'પ્રેમનાં કારણો' ('કેસૂડાં' સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૦) પર કેદ્રિત થાય છે. તો એ અહિ રસૂ કરું?</p> <p>આ વાર્તાનો વિષય સુંદર અને ગહન છે. માનવી સ્વાભાવિક અહીંમણી ભરેલો</p>

કિશોર રાવળ

54

	<p>હોય છે તેમાંય ભારતીય પતિને બે બાળકોનાં પિતા થયા પછી પત્ની કોઈ બીજા પુરુષ સાથે અચાનક પ્રેમ થવાથી સાહજિક છૂટા પડવાની વાત કરે તે જરૂર અજૂગાતું તો નહિ પણ આપણા ભારતીયોની કલ્યાના બહાર જ છે.</p> <p>રાધા નર્મદને છોડી સુંદર સાથે જીવન વિતાવવા માટે બાળકોનો પણ ખ્યાલ ન કરે તે કેવી મા? પણ જાવા ધો કેમેકે પ્રેમ તો આંઘળો છે. ખરેખર રાધાની જગરને ધન્યવાદ ધટે છે! પણ માઝે બાળકને સાથે લઈ જવા માગણી કરી હોત તો?</p> <p>હવે રહી નર્મદની વિટંબણા. કદાચ રાધાથી થાક્ક્યો હશે? રાધાના ભૂખ સંતોષવાની તેની તાકાત નહિ હોય? એવું હોઈ શકે કે તેણે પૂરો વિચાર કરી પોતાની, બાળકોની અને ઘરની જવાબદારીમાં માથે આવી ન પડે અને રાધાના મનની મુરાદ પાર પાડી કહેવાય તેથી આ રસ્તો અપનાવ્યો હશે?</p> <p>એણે 'એક પંથ દો કાજ' કે 'દાઢીની દાઢી અને સાવરણીની સાવરણી' કે 'ધી ઢોળાયું તો પણ ખીચડીમાં' એનાં જેવું કર્યું. તે પણ હિન્મતવાનાનું કામ છે.</p> <p>હવે રહી સમાજની વાત. 'બેધારી તલવાર' સમાજને શું પડી છે? બે દિવસ બોલીને બધા બેસી જશે. રાધાને કહેશે કે 'તેણે સારું કર્યું. નર્મદ છે જ નમાલો', જ્યારે નર્મદને કહેશે 'ભાઈ, તું લાખેણો માણણ છો. આને કોઈ ના રાખે અને ભૂંડે હાલ કાઢી મૂકે તેને ઘરમાં રાખી ગૌરવભર્યું કામ કર્યું.'</p> <p>'પ્રેમનાં કારણો'ની જેમ 'સગવડતાના કારણો' પણ ધૂંધળા હોઈ શકે છે.</p> <p>(એક સુધારો કરું? સગવડતાનાં કારણો બહારના માણસો માટે જ ધૂંધળાં હોય છે, પ્રેમનાં કારણો અંદર પેલાં માટે પણ. કિશોર રાવળ)</p>
Ashesh Dave	<p>I have read almost all the issues of Kesuda in the last week. It is really a wonderful experience. I particularly love the "Varta" section. It makes me feel home here in Paris - where I am very far from English language, forget about Hindi and Gujarati.</p> <p>It is a really nice work done by you and I am congratulating you to make Gujarati come alive in Internet world.</p>
Kirit Raval	<p>'Dadamandal' makes you remember "Those were the days..." 'Vaishnav jan'touches your heart and gives you a warm feeling.</p>
નરેન્દ્ર પંડ્યા	<p>તમારી સામગ્રી, લેખો અમને સૌને ઘરે ખૂલ ગાયાં. તમારી શૈલી ગજબની છે...આવું સરળ-સહજ વાંચવા ભાગ્યે જ મળે! લેખકમાંથી ચિત્રકાર ક્યારે થઈ ગયા? અભિનંદનો! તમારી વાર્તા ભારે રમૂજ ભરી અને ભાષાના એવા સરસ ઉપયોગથી હસાવીને થકવે છે.</p>